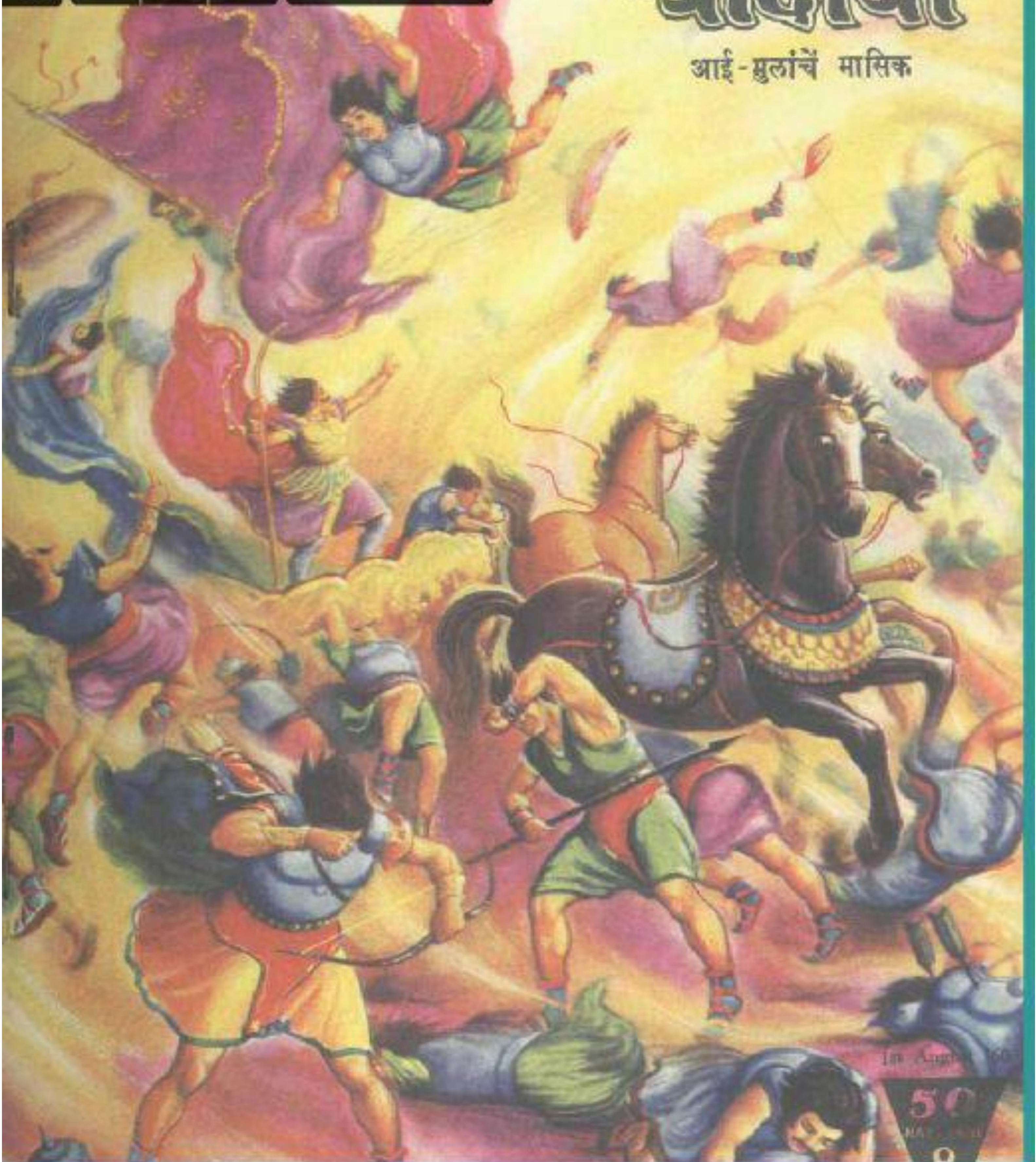

/ 88
चांदोबा
आई-मुलांचें मासिक
50

दोन्ही सैन्यें लढत होतीं. आजच अकरावा दिवस. घनघोर युद्ध चाललें होतें. आज अभिमन्यूचा पराक्रम पाहण्यासारखा होता. इकडे भीम आणि शल्याचें युद्ध जुंपलें. पण त्यांत शल्य हारला आणि पळून गेला. द्रोण बाकी पांडवांशीं युद्ध करण्यांत गुंतला होता.

युधिष्ठिर त्यावेळीं पांचाल सेनेमध्यें होता. सिंहसेन आणि व्याघ्रदत्त त्याच्या जवळच होते. त्या दोघांना मारून टाकून द्रोणाचार्य युधिष्ठिराजवळ आला. त्याबरोबर सर्व सैन्यांत हाहाकार उडाला. त्यांना वाटलें, आतां युधिष्ठिर जिवंत पकडला जाणार. ही बातमी कळतांच अर्जुन धांवतच तेथें आला आणि कौरव सेनेवर बाणवृष्टि करून त्यांना 'दे माय धरणी ठाय' करून सोडलें. अशा तऱ्हेनें आजचें युद्ध संपलें.

द्रोणाला फार वाईट वाटलें. तो शिबिरांत गेल्यावर दुर्योधनाला म्हणाला—"आज मी युधिष्ठिराला पकडून तुझ्या स्वाधीन करण्याच्या विचारांत होतों. पण तेवढ्यांत तेथें अर्जुन आला. त्याला जर कोणी दुसरीकडे युद्धांत गुंतविलें तर एका घटकेंत माझें काम होऊन जाईल. पण अर्जुन जवळ असला तर मात्र कांहीं जमणार नाहीं. त्याला आपण जर का पकडूं शकलों तर युद्धाची ही कटकट थांबेल."

हें ऐकून त्रिगर्तांचा राजा सुशर्मा म्हणाला—"महाराज, आमचा फार पूर्वींपासून अर्जुनावर राग आहे. कधींहि त्याच्या वाटेस गेलों नसतां तो वेळोवेळीं विना कारण आमचा अपमान करीत असतो. तेव्हां त्याचा सूड उगवावयाला ही फार चांगली संधि मिळाली आहे. उद्यां आम्ही त्याच्याशीं युद्ध करूं. त्याला युक्तीनें युधिष्ठिरापासून दूर घेऊन जाऊं. तेथेंच त्याला कळेल कीं कोण जिवंत राहातो."

सुशर्मानें म्हटल्याप्रमाणें अर्जुनाशीं युद्ध करण्यासाठीं सेना तयार झाली. त्यांत सत्यरथ, सत्यवर्मा, सत्येष्ट, सत्यव्रत, सत्यकर्मा वगैरे सर्व भाऊ दहा हजार रथ घेऊन आले. मालव व तुंडिकेर तीस हजार रथ घेऊन आले. त्या शिवाय सुशर्माचे व त्याच्या भावाचें मिळून दहा हजार रथ होतेच. हें सारें सैन्य युद्धक्षेत्रांत येऊन पोहोंचलें. तेथें त्या सर्वांनीं अग्नीला साक्ष ठेवून प्रतिज्ञा केली. म्हणाले—"जोंपर्यंत ह्या शरिरांत प्राण आहे तोंपर्यंत आम्ही अर्जुनाला रणक्षेत्रांतून जाऊं देणार नाहीं. आम्हीं युद्धभूमि सोडून जाणार नाहीं. जर समजा युद्धांतून पळून गेलों तर आम्हांला नरक यातना भोगाव्या लागतील." अशा तऱ्हेची प्रतिज्ञा करणाराला 'संसप्तक' म्हणतात. म्हणून ह्या सर्वांनाच 'संसप्तक' असें नांव पडलें.

सर्व संसप्तकांनीं अर्जुनाला युद्धाला आह्वान केलें. अर्जुनाची वास्तविक त्याच्याशीं युद्ध करण्याची इच्छा नव्हती. परंतु युद्धाचें आह्वान नाकारणें त्याला अपमानाचें वाटलें. म्हणून तो जाण्यास तयार झाला.

"मला पकडण्याची द्रोणाचार्यांची प्रतिज्ञा माहीत आहे ना?" त्याच वेळीं येऊन युधिष्ठिरानें विचारलें.

"होय. पण दादा मी येईपर्यंत सत्यजित, तुझ्या पाठीशीं राहील आणि समज तो मारला गेला तर तूं रणांगण सोडून पळून जा. मला वाटतें, तो प्रसंग वास्तविक येण्याचें कारण दिसत नाहीं. तोंपर्यंत मी येईनच." अर्जुन म्हणाला व कडकडून भेटून त्याचा निरोप घेतला. त्याला नमस्कार करून तो संसप्तकांनीं सांगितलेल्या युद्धभूमीकडे वळला. ती जागा युद्धभूमीच्या दक्षिणेकडे होती. चंद्राकार व्यूह

रचून अर्जुनाला तोंड देण्यासाठीं सज्ज होती. अर्जुन आपलें गांडीव धनुष्य घेऊन एकटाच त्या बाजूला पोहोंचला.

संसप्तकांच्या सैन्यांतील सुधर्मा नांवाच्या सेनापतीला बाण लागतांच त्याचें सैन्य सैरां-वैरां पळूं लागलें. हें पाहतांच सुशर्मा ओरडला–"सेनापती पडला म्हणून काय झालें? पळूं नका, चला फिरा मागें. आपली प्रतिज्ञा आठवा. वचन न पाळतां पळून गेलांत तर दुर्योधनाला कोणतें तोंड दाखवणार?" सुशर्मानें दरडावल्यावर सर्व सैन्य पुन्हां युद्ध करूं लागलें. परंतु अर्जुनाजवळ जाण्याची कोणाचीहि हिम्मत होईना, तो मत्त हत्तीप्रमाणें संसप्तकांचा नाश करीत होता.

इकडे मुख्य युद्धभूमीवर कौरव पांडवांचें युद्ध चाललेंच होतें. आज महायुद्धाचा बारावा दिवस होता. अर्जुन संसप्तकांकडे गुंतला असल्यानें द्रोण युधिष्ठिराच्या जवळ येण्याचा प्रयत्न करीत होता. कांपण आज त्याला पकडून दुर्योधनाच्या स्वाधीन करूं असा द्रोणाला विश्वास वाटत होता. म्हणून तो सारी शक्ति एकवटून लढत होता.

द्रोणाच्या बाणांना सत्यजितानें मोठ्या शौर्यानें तोंड दिलें. पण त्याचा कांहीं उपयोग झाला नाहीं. शेवटीं त्याला व त्याच्या सहाय-काला वीरगति मिळाली. ते युद्धभूमीवर पडतांच अर्जुनानें सांगितल्याप्रमाणें युधिष्ठिरानें आपला रथ द्रोणापासून खूप दूर नेला. तो दूर निघून गेल्यानंतर पांडव सैन्यांतील वीर द्रोणाचार्यांशीं युद्ध करूं लागले. त्यांत पांचाल नांवाचा एक राजकुमार मारला गेला. तरी भीमानें त्याच्या सैन्याला धीर दिला. भीम सुद्धां त्यांच्या बरोबरच तेथें होता. त्यानें गजदलाकडे दृष्टि फिरविली व त्यांचा

संहार करूं लागला. हें पाहतांच भगदत्त आपला प्रसिद्ध हत्ती घेऊन पांडवांच्या सैन्यांत घुसला आणि सर्व सैन्याला उधळून देऊं लागला. पांडव सैन्यांतील मोठमोठे वीर सुद्धां घाबरून पळूं लागले. भीमाचाहि त्याच्या समोर पाडाव लागला नाहीं. अर्थातच पांडव सैन्याची पीछेहाट होऊं लागली.

अर्जुनाला ही बातमी कळली. त्याबरोबर तो कृष्णास म्हणाला–"भगदत्त आपलें सैन्य उधळून देत आहे. चल लवकर रथ घेऊन त्या बाजूला. भगदत्ताचा समाचार मलाच घ्यायला हवा." अर्जुनाच्या आज्ञे-प्रमाणें कृष्ण रथ वळविणार होता, तेवढ्यांत सुशर्माच्या सैन्यानें अर्जुनाला चारी बाजूंनीं घेरलें. अर्जुनानेंहि त्या सर्वांना धैर्यानें तोंड दिलें. एकीकडे अर्जुनाचें युद्ध चाललें होतें. इकडे कृष्ण हळूं हळूं रथ कौरव सैन्याच्या रोखानें नेत होता. अर्जुनाच्या पराक्रमामुळें सुशर्मा मागें सरला. त्याचा भाऊ तर मारलाच गेला.

क्षणभरांत अर्जुनाचा रथ कौरव सैन्यांत येऊन पोहोंचला आणि तो भगदत्ताशीं युद्ध करूं लागला. अर्जुनाच्या रोखानें

भगदत्तानें बाण सोडले. परंतु ते अर्जुनाला लागलेच नाहींत. बऱ्याच वेळानें एका बाणानें त्याचा मुगुट थोडा सरकला एवढेंच. तो सारखा करीत अर्जुन फक्त एवढेंच म्हणाला—"वाहवा रे नेम!"

हें वाक्य कानावर पडतांच भगदत्ताचा चेहरा लाल झाला. त्यानें लगेच वैष्णास्त्र काढलें. मंत्र म्हटला व तें अर्जुनावर सोडलें. तें अस्त्र अचूक अर्जुनाकडे जात होतें. जवळ येतांच कृष्ण झटकन् उभा राहिला व त्याला आपल्या छातीवर घेतलें आणि असा चमत्कार झाला कीं त्या वैष्णास्त्राची एक सुंदर पुष्पमाला झाली आणि कृष्णाच्या गळ्यांत वैजयंतिमाळेप्रमाणें शोभूं लागली.

आपलें रक्षण कृष्णानें केलें. ह्याचा अर्जुनाला फार राग आला. तो म्हणाला—"मी संकटांत असतां तूं माझें रक्षण केलेंस तर ठीक होईल. पण माझ्या हातांत गांडीव असतां तूं माझें रक्षण करणें बरें नाहीं. मला त्यांत अपमान वाटतो."

"तें सर्व खरें. पण अर्जुना! मी जें केलें त्याला कांहीं अर्थ आहे. भूदेवीनें आपल्या-मुलाच्या रक्षणाकरितां हें अस्त्र मिळविलें व लाडक्या मुलाला म्हणजे नरकासुराला तें दिलें. तें अस्त्र मिळाल्याबरोबर तो राक्षस मातला आणि तिन्ही लोकांना त्रास देऊं लागला. शेवटीं त्याला मारण्याची माझ्यावर पाळी आली. त्यानंतर त्याचें हें अस्त्र त्याचा मुलगा भगदत्त याला मिळालें. ह्या अस्त्रा-मुळेंच त्याला कोणी जिंकूं शकत नव्हतें. आतां त्याची शक्ति पार गेली. आतां तूं त्याला सहज जिंकूं शकशील. कृष्णाचा इषारा होतांच अर्जुनानें प्रथम एक बाण भगदत्ताच्या हत्तीच्या गंडस्थलावर मारला. त्या सरशीं तो खालीं पडला. त्यानंतर दुसरा बाण सोडून त्यानें भगदत्ताला वीरगतीस पोहोंचविलें.

त्या दिवशीं अर्जुनानें अनेक वीरांना मुक्ति दिली. त्यांत शकुनीचे भाऊ वृषक व व अचल आणि कर्णाच्या भावांना तर त्यानें कर्ण व दुर्योधनाच्या समोरच मारलें.

आजचा दिवस पांडवांना चांगला अनुकूल होता. अर्जुनानें आज कौरव सैन्याला त्रस्त करून सोडलें होतें. द्रोणाची प्रतिज्ञा आजहि पूर्ण झाली नाहीं. युधिष्ठिर त्याच्या हातीं सांपडला नाहीं.

त्या दिवसाचें युद्ध संपलें. कशीबशी रात्र देखील संपली. दुसरा दिवस उजाडतांच दुर्योधन द्रोणाचार्याकडे गेला. म्हणाला—"तुमचें सुद्धां आम्हीं शत्रूच आहोंत. म्हणूनच तुम्ही युधिष्ठिराच्या अगदीं जवळ जाऊन सुद्धां त्याला पकडलें नाहींत. वचन पूर्ण होण्याच्या बेतांत आल्याबरोबर आपला विचार बदललात हीं काय मोठेपणाचीं लक्षणें म्हणायचीं? मग मृगजळाप्रमाणें आम्हांला ही आशा कशाला दाखवितां?"

दुर्योधनाचें हें बोलणें ऐकून द्रोणाचार्याला लाज वाटली आणि दुःखहि झालें. तो म्हणाला—"दुर्योधना! राजा झालास म्हणून काय झालें. मी इतकें सारें बळ एकवटून सर्व तऱ्हेनें प्रयत्न करीत असतां तुला असें बोलणें शोभतें कां? तुला माहीत आहे ना त्या लढाईंत पांडवांच्या बाजूनें कोण लढत होतें तें? अरे, ज्या सैन्यांत अर्जुन आहे त्या सैन्याला कोण जिंकू शकेल? आज मी एक व्यूह रचून ठेवतों. तो भंग करणें देवांना सुद्धां असाध्य असाच आहे. त्या व्यूहांत पांडवांच्या पैकीं कोणी न कोणी तरी निश्चित सांपडेल. पण आज सुद्धां अर्जुनाला एका बाजूला नेलें पाहिजे."

संसप्तक आज सुद्धां अर्जुनाला एका बाजूला घेऊन गेले. द्रोणानें कौरव सेनेला चक्रव्यूहांत रचून उभे केलें. हा व्यूह

तोडणारे वीर फक्त चारच होते. ते म्हणजे कृष्ण, प्रद्युम्न, अर्जुन आणि बाल अभिमन्यु.

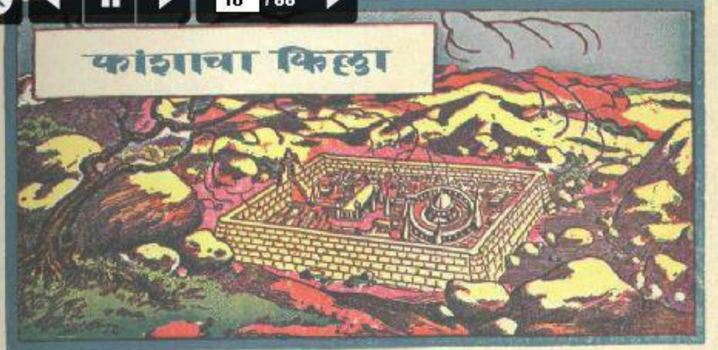
ह्यांच्यापैकीं फक्त अभिमन्यूच त्या दिवशीं युद्धभूमीवर होता. म्हणून युधिष्ठिरानें त्याला बोलावून म्हटलें—"बाळ! आज द्रोणाचार्यांनीं चक्रव्यूह रचला आहे. त्याचा भेद करणारे तुझे मामा आणि वडील तर संसप्तकांशीं युद्धांत गुंतले आहेत. म्हणून हें काम तुझ्यावरच येऊन पडलें आहे. तूं आज आमचा आघाडीचा वीर. तूं पुढें हो, तुझ्या पाठोपाठ आपले वीर सैन्य घेऊन आंत घुसतील आणि व्यूह भंग करतील."

अभिमन्यूनें आपल्या चुलत्यांची आज्ञा शिरसावंद्य मान्य केली. चिलखत शिरस्त्राण घालून युद्धास तयार झाला. आपल्या रथांत बसून सुमित्र सारथ्याला म्हणाला—"माझा रथ चक्रव्यूहाच्या द्वारा जवळ घेऊन चल. तेथें द्रोणाचार्य आहेत. त्यांच्याशीं युद्ध करून त्यांना जिंकून मी व्यूहांत प्रवेश करणार आहें."

सारथ्याला हें आवडलें नाहीं. कारण तो व्यूह कांहीं साधासुधा नव्हता. तो तोडण्याचें काम एवढ्याश्या मुलावर सोंपविणें त्याला बरें वाटलें नाहीं. म्हणून तो नम्रपणें व खालच्या आवाजांत म्हणाला—"मालक, आपण वीर आहांत. पण आजपर्यंत फार लाडांत वाढला आहांत."

"अरे, म्हणून काय झालें. माझे मामा कृष्ण आहेत. माझे वडील अर्जुन आहेत. मला कसली भीति. देवांच्या सैन्यासह इंद्र जरी लढायला आला तरी मी भिणार नाहीं. चल माझा रथ घेऊन व्यूहाच्या दारांत. द्रोण त्याचें रक्षण करीत आहेत. मी त्यांच्याशीं लढणार आहें." अभिमन्यु हंसून म्हणाला.

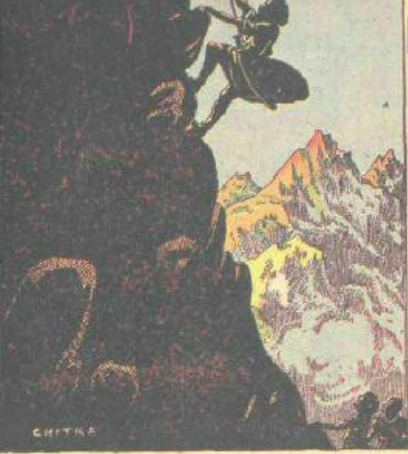
[१६]

[कांशाच्या किल्ल्यापर्यंत जाण्यासाठीं रुद्रपुरच्या शिवसिंहानें चंद्रवर्माला मदत दिली. तो राजाचे चार सरदार आणि कांहीं सैनिकांना घेऊन पश्चिम दिशेच्या बाजूनें जाऊं लागला. वाटेंत त्यांना एक नष्टप्राय झालेलें नगर लागलें. तेथें एका शिलालेखावरून समजलें कीं त्या गांवाचें नांव करवीरपूर आहे. पुढें—]

करवीरपूर पार करून थोडें अंतर चालून गेल्यावर त्यांना वाटेंत मोठमोठे उंच पर्वत लागले. आतां त्यांना पंचाईत पडली. कीं हे पर्वत ओलांडून कसें जायचें? कारण ते सर्व डोंगर खडकाळ असल्यामुळें खेचरांना सुद्धां त्यांच्यावर चढणें फार कठीण होतें. खांचाखळग्यांतूनच वाट पुढें गेलेली होती.

चंद्रवर्मानें सांगितलें कीं आपल्या बरोबर जेवढी सामग्री नेणें शक्य होईल तेवढी पाठीशीं बांधून घेऊं व खेचरांना येथेंच मैदानांत सोडून जाऊं.

शिवसिंहाच्या नोकरांना ही कल्पना आवडली नाहीं. ते म्हणाले—"कोण जाणे, पलीकडे काय आहे. समजा तेथें अन्नसामग्री मिळाली नाहीं तर? एवढी सर्व सामग्री येथें सोडून जाणार आणि आपण तेथें उपाशी मरणार. हें कांहीं बरें नाहीं. आम्हांला नाहीं पसंत."

"माणसांनाच चढणें जेथें कठिण काम आहे, तेथें खेचरें कशी येऊं शकतील. येथें वर चढण्यासाठीं पाऊलवाट सुद्धां नाहीं. आपल्यालाच दोरखंडाच्या मदतीनें जावें लागणार आहे. मग काय खेचरांना दोरी बांधून वर ओढणार? म्हणून मला वाटतें, आपल्याला थोडें सामान आणि ही खेचरें येथेंच सोडून जावें लागणार आहे." चंद्रवर्मा म्हणाला.

कांहींना चंद्रवर्माचें म्हणणें मान्य झालें. त्यांनीं खेचरांवरून सामान उतरविलें व त्यांतील त्यांना पाहिजे असलेलें सामान पाहून जेवढें बरोबर नेतां येईल तेवढें घेतलें व चंद्रवर्मा बरोबर वाट चालूं लागले. पाहाटे पाहाटे त्यांनीं चढण्यास आरंभ केला. रस्ता फार कठिण असल्यानें डोंगर चढतांना ते परस्परांची मदत घेत होते. चंद्रवर्मा व देव सर्वांत पुढें होते. ऊन डोक्यावर येईपर्यंत ते चढत राहिले. तेथें वाटेंत त्यांना एके ठिकाणीं थोडी विश्रांती करण्यासारखी जागा मिळाली. म्हणून त्यांनीं तेथेंच मुक्काम केला. स्वयंपाक केला, जेवले, थोडी विश्रांति घेतली आणि पुन्हां मार्ग चालूं लागले.

दरड उभट रस्तांतून वाट काढीत ते पुढें चालले होते. सुर्यास्ताच्या सुमारास ते डोंगराच्या शिखरावर येऊन पोहोंचले. संध्याकाळच्या संधिप्रकाशांत त्यांना तेथील दृश्य फार रमणीय व आह्लादकारक वाटलें. ते सर्व अगदीं थकलेले असल्यानें विसाव्यासाठीं तेथेंच बसले. तेथून त्यांनीं चारीं बाजूंना दृष्टि वळवली. त्यांना आश्चर्यच वाटलें. डोंगराच्या पलीकडे पायथ्याशीं त्यांना एक सुंदर गांव दिसलें. त्यांत मोठमोठीं घरें होतीं, मोठमोठ्या बागा होत्या, मधून मधून शेतें होती आणि फळांच्या बागा सुद्धां पुष्कळ होत्या. डोंगरापासून तों त्या गांवापर्यंत सर्वकडे हिरवळ पसरली होती. तें गांव पाहून सर्वांना हायसें वाटलें.

त्या गांवाचें नांव काय असेल? तें कोणाचें असेल? तेथील राजा कोण असेल ह्याची चंद्रवर्माला कांहींच कल्पना नव्हती. एवढ्यांत शिवसिंहाचा माणूस एक आश्चर्यानें म्हणाला—"अरे! हें शिवपूर दिसत आहे. होय. शिवपूरच"

"तुला रे काय माहीत हें शिवपूर म्हणून? कधीं आला होतास काय येथें?" चंद्रवर्मानें विचारलें.

"कांहीं दिवसांपूर्वीं मी येथें एक महीना-भर होतों. हें रुद्रपुर राज्याच्या पश्चिम सीमेवरील नगर आहे. येथें जो राज-प्रतिनिधि आहे त्याला मी चांगला ओळखतों. ह्या नगराच्या पलीकडे रेताड वाळवंट आहे." तो म्हणाला.

"म्हणजे तुला शिवपूरची वाट माहीत आहे तर! मग तूं कधीं कांहीं बोलला नाहींस?" चंद्रवर्मानें विचारलें.

हा प्रश्न ऐकून तो जरा कावराबावरा झाला. पण आपल्याला सांवरून तो म्हणाला—

"रुद्रपुर राजधानीहून शिवपुरला येणारा दुसरा एक रस्ता आहे. मी त्यानें गेलों होतों. पण तो रस्ता मला आतां चांगला आठवत नाहीं."

ह्याप्रमाणें त्यांचें बोलणें चाललें असतां त्या गांवांतून त्रिशुल वाजल्याचा आवाज ऐकूं आला. त्याबरोबर त्याचा प्रतिसाद म्हणून सर्व बुरुजांवर जोरजोरानें नगारे वाजूं लागले आणि कांहीं सशस्त्र सैनिक निरीक्षणा-साठीं बुरुजावर आलेले दिसले.

आपल्याला शत्रू समजून ते सावध अस-ल्याची सूचना देत आहेत ही गोष्ट चंद्रवर्मानें

ओळखली. त्यांच्याकडून बाणवर्षा होण्यापूर्वीच आपण त्यांचे मित्र असल्याची सूचना देणें बरें; नाहींतर मागाहून फार घोटाळा होईल. म्हणून त्यानें एक शुभ्र पांढरें कापड घेतलें व आपल्या तलवारीच्या टोंकाला लावून वर हात करून फडकावलें.

बुरुजावरील सैनिक पाहात क्षणभर निश्चळ उभे राहिले. तेवढ्यांत चंद्रवर्मानें पाहिलें कीं एक हृष्टपुष्ट मनुष्य कांहीं सैनिकांना घेऊन ते बसले होते त्या बाजूकडे धांवत आला. त्यानें तेवढ्यांत एक बाण धनुष्यावर चढवून सोडला. तो चंद्रवर्माच्या पायापाशीं चार पावलांच्या अंतरावर येऊन पडला. त्या बाणाच्या टोंकाशीं एक कागद बांधलेला होता.

चंद्रवर्मानें तो कागद उलगडला आणि वाचून पाहिला. आपण कोण? नांव काय? येथें येण्याचें कारण काय? वगैरे गोष्टी शिवपुरच्या किल्लेदाराला पाहिजे आहेत. जर त्या आपण कळविल्या नाहींत तर शत्रू समजून आपल्यावर हल्ला करण्यांत येईल. असें त्यांत लिहिलें होतें.

चंद्रवर्मानें रुद्रपुरच्या राजानें दिलेलें आज्ञापत्र त्या बाणाला बांधून तो बाण उलट

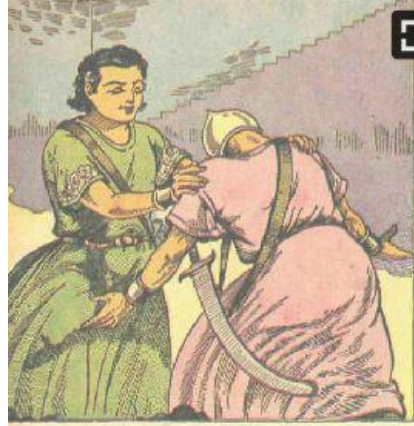

पाठवून दिला. थोड्याच वेळांत किल्ल्याच्या बुरजावर गडबड सुरू झाल्यासारखें दिसलें आणि त्यांच्या स्वागतासाठीं जयजयकार होऊं लागल्यासारखें भासलें.

त्या नगराकडे जाण्यासाठीं डोंगरापासून किल्ल्यापर्यंत पायऱ्या केलेल्या होत्या. त्या वाटेनें चंद्रवर्मा आणि त्याचे साथीदार किल्ल्याच्या खंदकापर्यंत गेले. तोंपर्यंत कांहीं सैनिक तेथपर्यंत येऊन पोहोंचले होते. त्यांना पाहून त्याला आश्चर्य व फार आनंद झाला. कारण त्यांचा म्होरक्या चंद्रवर्माचा जुना मित्र सुबाहु होता. सुबाहूला पाहून व ओळखून चंद्रवर्मा तर थक्कच झाला. अगदीं अनपेक्षित पणें व अगदीं अनपेक्षित अशा जागीं एक जुनामित्र भेटल्यानें जो आनंद होता तोच चंद्रवर्माला झाला. परंतु काळवेळ ओळखून वागण्याचें त्यानें ठरविलें. ओळख दाखविल्यास दोघांचा जीव धोक्यांत पडण्याचा संभव होता. म्हणून क्षणार्धांत आपण तुला ओळखलें आहे, अशी डोळ्यानें खूण करून चंद्रवर्मा गप्प राहिला.

सुबाहूनें देखील आपल्या मालकाला-युवराज चंद्रवर्माला ओळखलें. पण लगेच त्यानें देखील हातानें खूण केली कीं आपली

ओळख कोणाला कळतां उपयोगी नाहीं. हा इशारा चंद्रवर्मानें ओळखला. तो अनोळखी माणसाप्रमाणेंच पुढें गेला आणि त्याला मोठ्या आदरानें नमस्कार केला.

"आपण शिवपुरचे सेनापति आहांत काय ? मला येथील राजप्रतिनिधि वीरमलाची भेट घ्यावयाची आहे आणि कांहीं विशेष मुद्यांवर बोलणीं करावयाचीं आहेत." चंद्रवर्मा म्हणाला.

"ठीक आहे. पण प्रथम आपल्या आणि आपल्या मित्रांच्या खाण्यापिण्याची व्यवस्था होऊं दे. आपण थोडी विश्रांति घ्या. मग त्याची भेट करवितों." असें सांगून सुबाहूनें आपल्या सैनिकांच्या बरोबर चंद्रवर्माच्या लोकांना पाठवून दिलें.

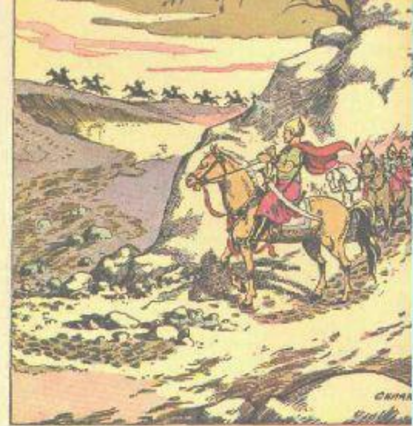
ते सर्वजण किल्ल्यांत गेल्यावर सुबाहूनें भक्तिपूर्वक चंद्रवर्माला नमस्कार केला. त्याच्या डोळ्यांत आनंदाश्रू उभे राहिले. तो म्हणाला– "महाराज, माझें दैव मोठें म्हणूनच मला पुन्हां आपलें दर्शन घडलें. आज खरोखर सुदिन आहे. चला घरीं. तेथें सावकाशीनें गप्पागोष्टी करूं."

सुबाहूच्या घरीं गेल्यावर सुबाहूनें आपली सर्व हकीगत चंद्रवर्माला सांगितली. तो म्हणाला–"त्या दिवशीं आपण शत्रूंना चुकवण्यासाठीं नदींत उडी घेतली. आठवतें ना ? पण थोड्या वेळानें मी पाण्यावर डोकें काढून पाहिलें तर आपण मला दिसलां नाहींत आणि मी पण नदीच्या प्रवाहांत वाहात वाहात एका खाडींत गेलों. जेथें वर आलों त्या ठिकाणीं मी एकटाच असल्यानें माझे बरेच हाल झाले. एके दिवशीं अचानक एका डोंगरांवर मला धीरमल्ल भेटला. तो बरेच दिवस सर्पकेतूशीं लढला पण त्याचा निभाव न लागल्यानें आपल्या सैनिकांसह तो जंगलांत पळून गेला. कांहीं दिवसांनीं आम्हीं सर्वजणच रुद्रपुरच्या शिवसिंहाकडे नोकरीसाठीं म्हणून गेलों. शिवसिंहानेंच आम्हांला येथें पाठविलें. सर्पकेतूला कळूं नये म्हणून जेव्हां आम्हीं नोकरीला गेलों तेव्हां धीरमल्लनें आपलें नांव वीरमल्ल केलें."

त्या नंतर चंद्रवर्मानें आपली सर्व हकीगत सांगितली आणि म्हणाला–"मी कांश्याच्या किल्ल्याकडे जाण्यासाठीं निघालों आहे."

कांश्याच्या किल्ल्याचें नांव ऐकतांच सुबाहूचें डोकें ठणकलें. तो म्हणाला– "आतां आपले सुदिन जवळ आले. ह्यावेळीं धीरमल्ल किल्ल्यांत नाहीं. तो गुप्तपणें कांहीं सैनिकांना घेऊन कांशाच्या किल्ल्याकडेच गेला आहे. कारण सर्पकेतु कांहीं सेना बरोबर घेऊन तिकडेच गेला आहे. म्हणून त्याच्या सैन्याच्या शक्तीचा पत्ता लावण्यासाठीं तो गेला आहे. शक्य झाल्यास तो सर्पकेतूचें पारिपत्य करूनच परत येणार आहे. त्याला जाऊन दोनच दिवस झाले आहेत. तरी पण आम्ही ही बातमी अगदीं गुप्त ठेविली आहे."

सर्पकेतूचें नांव ऐकल्यावर चंद्रवर्मा संतापला. ते पाहून सुबाहू म्हणाला–

"सर्पकेतु फक्त वीरपुरचाच राजा नाहीं, त्यानें सर्व माहिष्मती राज्य काबीज केलें आहे. यशोवर्धन महाराज परलोकीं गेले. त्यांचा वडील मुलगा तपोवर्धन वैरागी होऊन जंगलांतून हिंडत आहे. नंतर सर्पकेतूनें धाकटा मुलगा गुणवर्धन ह्याला आपल्या विश्वासांत घेतलें आणि त्याची मदत करण्याचें आश्वासन दिलें. त्याच्या कडून आपलें काम साधून घेतलें. शेवटीं त्याला मारून टाकलें आणि स्वतः गादीवर बसला."

"अस्सं. तर मग तो इतका मोठा धनवान झाला आहे. तरीसुद्धां धनलोभ सुटला नाहीं.

धनासाठीं तो कांशाच्या किल्याकडे चालला आहे." चंद्रवर्मा म्हणाला.

"नुसता धनलोभीच नव्हे, तो राज्य-लोभी सुद्धां आहे. त्यानें शिवपुरवर अचानक हल्ला केला नाहीं हीच मोठी गोष्ट आहे. तो कांशाच्या किल्ल्याकडे कोणच्या वाटेनें जात आहे हें आमच्या हेरांनीं आम्हांला कळविलें आहे. आमचे हेर सतत त्याच्या पाठीवर आहेत." सुबाहूनें सांगितलें.

सुबाहू व चंद्रवर्माच्या गोष्टी चालल्याच होत्या कीं एका दूतानें येऊन सुबाहूच्या हातांत एक पत्र दिलें. सुबाहूनें तें पत्र ध्यान पूर्वक वाचलें व वाचणें झाल्यावर तें पत्र सुबाहूनें चंद्रवर्माला वाचावयास दिलें.

चंद्रवर्मानें तें वाचलें. तें धीरमल्लानें सुबाहूला लिहिलें होतें. त्यांत असें लिहिलें होतें कीं धीरमल्लानें शिवपुरच्या उत्तरेकडील वाळवंटात सर्पकेतूला गांठलें. पण त्याची प्रचंड सेना पाहून तो शिवपुरच्या बाजूला परत फिरला. सर्पकेतूला हें समजलें आणि कांहीं सैनिकांना घेऊन त्यानें धीरमल्लचा पाठलाग केला. म्हणून आतां किल्ल्याच्या संरक्षणासाठीं थोडें सैन्य ठेवून बाकी सर्व सैन्यासह सुबाहूनें धीरमल्लाच्या मदतीस यावें.

"भयंकरच अरिष्ट आलें आहे म्हणाव-याचें. शिवपुरला पोहोंचण्यापूर्वीच जर सर्पकेतूनें धीरमल्लाला गांठलें तर फारच पंचाईत आहे. तसें झालें तर धीरमल्लाचा पराजय तर होईलच, आणि वर सर्पकेतु तसाच पुढें येऊन शिवपुरचा देखील नाश करून टाकील. म्हणून शक्य तेवढ्या लवकर त्याच्या मदतीला गेलें पाहिजे." सुबाहू म्हणाला. (पुढें चालू)

अकलेचा कांदा!

एकदां एका शेतकऱ्यानें आपल्या शेजाऱ्याकडून लोणी कढवण्यासाठीं मडकें मागून आणलें. तें एका बाजूला ठेवून तो चूल पेटवूं लागला तोंच मांजराच्या धक्क्यानें तें गडगडलें आणि त्याचे दोन तुकडे झाले. शेतकऱ्यानें तें डिंकानें चिकटवून लगेच परत केलें.

"हें रे काय? ह्याला तर भेग पडली आहे? अन तीं कशी काय?" मालकानें विचारलें.

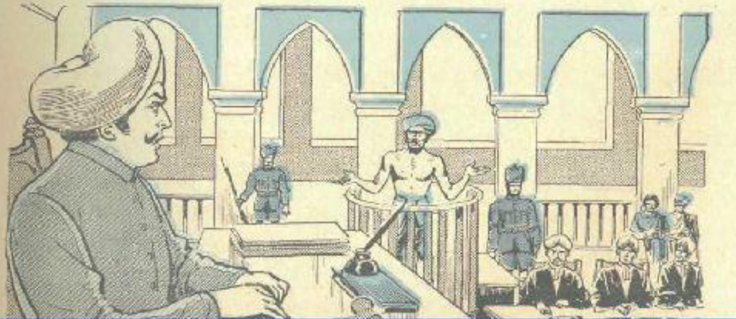
"मला नाहीं माहीत." असें सांगून तो घरीं निघून गेला.

शेजारी पक्का होता. त्यानें कोर्टांत फिर्याद केली. अर्थातच शेतकऱ्याला वकिलाची मदत घ्यावी लागली. त्याला एक रुपया देऊन बोलावून आणलें व घडलेली सर्व हकीगत सांगितली.

वकील म्हणाला–"तूं जी हकीगत सांगितली आहेस त्याला कांहीं साक्षी पुरावा आहे काय? नाहीं ना! मग दोन तऱ्हेनीं तुझें म्हणणें मांडतां येईल. एक म्हणजे तुला सांगतां येईल कीं मी आणलें तेव्हांच मडकें तडकलेलें होतें. नाहींतर सांगतां येईल कीं मी तें आणून दिल्यावर तडकलें असलें पाहिजे. आणखी असेंहि तुला सांगतां येईल कीं मीं मडकें नेलेंच नव्हतें.

त्या चार आण्याच्या मडक्यासाठीं कोर्टांत फिर्याद गेली. शेतकरी आरोपीच्या पिंजऱ्यांत उभा राहून म्हणाला–"महाराज मी जेव्हां घेतलें तेव्हांच मडकें फुटलेलें होतें. नाहींतर समजा कीं मी मडकें आणून दिल्यावरच तें फुटलें आणि नाहींतर असेंच का म्हणानांत कीं मी मडकें नेलेंच नव्हतें म्हणून!"

आपण वकिलाच्या सांगण्याप्रमाणें तंतोतंत वागलों असतां सुद्धां आपल्याला दोन रुपये दंड कां झाला हें त्याला समजलें नाहीं. विचारा शेतकरी वकिलावर तोंड सोडीत निघून गेला.

बाळकृष्ण

मध्यरात्रीची वेळ. घनदाट अंधकार पडला होता. विजा चमकत होत्या. ढग गडगडत होते. पावसाची झडी लागली होती. थंडी-मुळें सर्व जग अंगाची मुटकुळी करून गाढ झोपी गेलें होतें. अशा वेळीं कैदेंतच देवकी प्रसूत होऊन तिला मुलगा झाला. देवांनीं त्याच्यावर पुष्पवृष्टी केली. कळीच्या नारदानें येऊन त्याला प्रदक्षिणा केली. देवकीला शुभ लक्षणें भासूं लागलीं. पण आपल्या भावाचा हट्ट आणि अत्याचार यांचा विचार मनांत येतांच तिच्या अंगाचा थरकांप उडाला. चेहेऱ्यावर निराशा पसरली.

वसुदेवाचें हृदय भरून आलें. म्हणाला—"दे त्या तान्ह्याला माझ्याकडे. कोठें तरी पोहोंचवून येतों."

"डोळे भरून पाहूं दे तरी थोडा वेळ." देवकी म्हणाली.

"आणि तेवढ्यांत कंसाच्या रूपानें त्याचा कर्दनकाळ येईल." वसुदेव म्हणाला.

देवकीनें नीट गुंडाळून एका टोपलींत घालून एका दुपट्यांत त्याच्या स्वाधीन केलें. वसुदेव कांहीं विचार न करतां तडक निघाला आणि जससजा तो जाऊं लागला तसतसे एकेक दरवाजा उघडत गेला. पाहारे-कऱ्यांना गाढ झोप लागलेली होती. तो मथुरा नगरीच्या बाहेर निसटून जाण्याचा आटोकाट प्रयत्न करीत होता. पण अंधार म्हणजे मी म्हणत होता. वाटेचा अंदाज येत नव्हता. तरी तो मन घट्ट करून चालला होता. तेवढ्यांत त्याला प्रकाशाचा झोत दिसला. वाटलें बहुतेक कंसानें आपल्या शोधासाठीं मशाली घेऊन लोकांना पाठविलें आहे. त्यानें तलवारीच्या मुठीवर हात ठेवून मागें वळून पाहिलें. पण आजूबाजूला कोणीच नव्हतें. प्रकाशाचीं किरणें सुद्धां कोठूनहि येत नव्हती. ती येत होती त्याच्या डोक्या-वरील टोपल्यातून.

यमुना नदी दुथडी भरून वाहात होती. पाण्याच्या आवाजानें कांठनळ्या बसत होत्या. प्रवाहांत मगर, सांप वगैरे जीव-जंतु बरेच होते. पाण्यांत पाऊल टाकावयाची वसुदेवाला हिंमत होत नव्हती. पण दुसरा मार्ग नसल्या-मुळें तो तसाच पाण्यांत शिरला. पाण्याला पाऊल लागतांच नदी दुभंग झाली आणि तिनें त्याला वाट करून दिली.

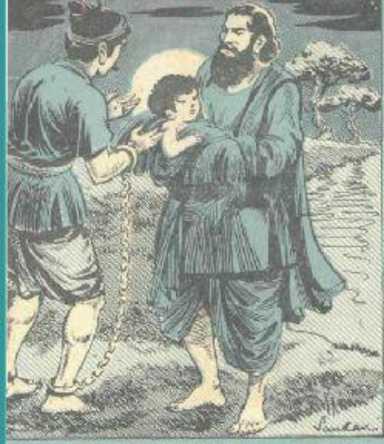
वसुदेव नदी पार करून पैलतिरीं गेला. त्याला आठवलें तेथून जवळच नंद नांवाच्या त्याच्या मित्राचें घर होतें. त्या मित्राला वसुदेवानें कंसाच्या आज्ञेवरून मारलें होतें व साखळदंडानें जखडलें होतें. त्याच मित्रानें आपल्या बाळाला संभाळलें तर किती बरें होईल, त्याच्या मनांत आलें. पण तें कसें जमणार ? असा विचार करीत तो वाट चालत होता. योगायोग असा कीं त्याच वेळीं नंदहि आपल्या मृत नवजात कन्येच्या अंत्य-क्रियेसाठीं आला होता.

बाळंतपणाच्या वेळीं यशोदा बेशुद्ध पडल्यामुळें तिला कांहींच कळलें नाहीं. दुसऱ्या दिवशीं गांवांत इंद्र यज्ञाचा महोत्सव व्हावयाचा होता. पण ह्या मृतकन्येची वार्ता गांवांत पसरली तर यज्ञांत बाधा होईल म्हणून तो मुकाट्यानें तिला उचलून घेऊन आला होता.

चाहूल ऐकून वसुदेव म्हणाला—"कोण ? नंदच कीं काय ? बरें झालें."

"कोण वसुदेव ?" तो म्हणाला. त्याच्या मनांत आलें, ह्याच वसुदेवानें मला मरमर मारलें आणि माझ्या हातां पायांत साखळ-दंड घातला आणि तोच........! पण छे ! मी उगाच कशाला त्याला बोल लावूं. कंस

सौ. गंगादेवी आपटे

महाराजाची आज्ञा मोडण्याची त्याची प्राज्ञा नव्हती. त्यानें किती तरी वेळां मला मदत नाहीं का केली? पण हा ह्या वेळीं येथें कसा येऊं शकला? आणि कशासाठीं आला असावा. असा विचार करीत करीत तो वसुदेवाजवळ येऊन पोहोंचला. दोघांनीं एकदेकांना ओळखलें.

"रात्रीच्या अशा तूं भयानक वेळीं येथें कसा? सर्व कांहीं ठीक आहे ना नंदा?" वसुदेवानें प्रेमळ स्वरांत विचारलें.

नंदानें येण्याचें सविस्तर कारण सांगितलें आणि म्हणाला "ह्या मृत कन्येला फेकून देण्यासाठीं आलों आहें." थोडा वेळ थांबून त्यानें वसुदेवाला विचारलें—"अन् तूं कसा?"

"माझी कर्मकथा काय सांगूं? तुला सर्व कांहीं माहीतच आहे. पहिले सहा पुत्र कंसानें मारले. म्हणून सातव्याला घेऊन आलों आहे. तूंच ह्याचें पालन कर." वसुदेव म्हणाला.

"अरे पण कंसाला हें कळलें तर तो मला जिवंत ठेवील तरी का?" असें म्हणत त्याच्या पोटची मुलगी मेलेली होती. वसुदेवाने कंसाच्या आज्ञेनें त्याला खूप मारलें होते. तरी त्याचें हृदय कळवळलें. एका अर्भकाला दुष्ट कंसाच्या हातीं देण्यास त्याचें मन तयार होईना. म्हणून तो त्याला घेण्यास कबूल झाला. "पण थांब मी अगोदर स्वच्छ स्नान करतों आणि मग घेतों त्याला." नंद म्हणाला.

इतक्यांत पाताळ गंगेनें त्याला स्नान घातलें. त्यानें बाळाला घेण्यासाठीं हात पुढें केले. "कोण कोणाला सांगायला जातो आहे? आपल्या दोघांतच हें" असें म्हणत त्यानें शिशूला नंदाच्या स्वाधीन केलें.

"माती चांगलीच जड दिसते आहे?" नंद म्हणाला. तोंच विष्णु सेवक गरुड, शंख, चक्र, शार्ङ्ग कौमोदकी वगैरेंनीं येऊन त्या बालकाला नमस्कार केला. हें पाहून नंदानेंहि मस्तक वाकविलें. आश्चर्य! त्याच क्षणीं त्याची बेडी निखळून पडली व तो मोकळा झाला.

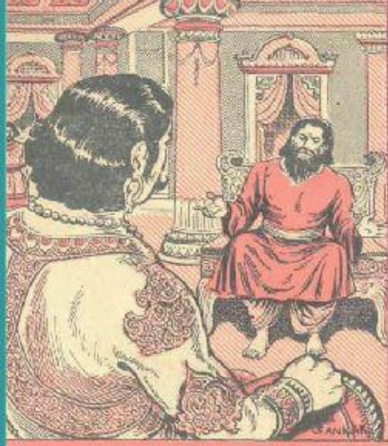
दोघांना बालकाच्या खुणा समजल्या. "नंन्दा बाळाला नीट संभाळ."

"कांहीं काळजी करूं नकोस. पोटचा पोरच समज माझा. ह्या गांवचा राजाच होणार माझा बाळ. गांवांत जेथें जाईल तेथें दूध, दही, लोणी मिळेल ह्याला." नंदानें सांगितलें व दोघे जड पावलांनीं आपापल्या मार्गाला लागले.

वसुदेवाच्या कानावर लहान बाळाच्या रडण्याचा आवाज आला. पाहिलें तर नंदाची मुलगी रडत असलेली दिसली. वसुदेवानें विचार केला, मुलास मूल. हेंच देवकीच्या पुढ्यांत ठेवावें. लगेच तो तिला उचलून घेऊन गेला आणि आपल्या बंदिगृहांत जाऊन देवकीच्या पुढें ठेवलें.

त्या दिवशीं रात्रीं कंसाला भयंकर स्वप्नें पडत होतीं. त्याला दिसलें कीं समुद्रांत धक्के खाणाऱ्या नावेप्रमाणें राजवाडा हालत आहे. धरणीकंपामुळें सारी मथुरा हेलकावे खात आहे. काळ्या कुरूप मातंग कन्या त्याच्या

भोंवती गोळा झाल्या असून त्याला मद्याचे प्याले भरभरून देऊन अंगलट करीत आहेत आणि कंस त्या किळसवाण्या स्त्रियांना दूर लोटत आहे. इतक्यांत त्याला दिसलें कीं एक अक्राळविक्राळ राक्षस आपल्याकडे येत आहे आणि म्हणत आहे कीं मी मधूक मुनीश्वराचा शाप आहे. आतां तुझे दिवस भरलेच समज. हा मी तुझ्यांत प्रवेश करतों. अरे ए कंसाच्या भाच्या, तूं आतां येथून जा. संपलें तुझें काम.

कंस एकदम खडबडून जागा झाला व पलंगावर उठून बसला आणि आपल्या यशो-धरा नांवाच्या दासीला बोलावून विचारलें कीं येथें मातंग स्त्रिया आल्या होत्या का ? तिनें 'नाहीं' म्हणून सांगतांच त्यानें बालाकी नांवाच्या सेवकास पुरोहिताकडे पाठवून विचारविलें कीं धरणीकंप, उल्कापात, वादळ वगैरेंचें काय कारण आहे ?

त्यानें परत येऊन सांगितलें कीं ते म्हणत आहेत कीं आज आदिपुरुष भूतलावर अवतरले आहेत. कंसाचें काळीज चरकलें. तरी सुद्धां त्यानें अवसान आणून त्याला पुरोहिताकडे पाठविलें. म्हणाला–" कोणाच्या घरीं त्यानें जन्म घेतला आहे ? आणि त्याला आत्तां अवतार घेण्याचें काय कारण ?"

बालाकी बाहेर गेला आणि मागें फिरून बातमी आणली कीं वसुदेवाला मुलगी झाली आहे.

कंसाला त्यावर विश्वास झाला नाहीं म्हणून त्यानें वसुदेवाला विचारलें. तो म्हणाला "देवकीच्या कुशींत कन्याच आहे."

त्या मुलीला न मारण्यासाठीं सर्वांनीं कंसाला सांगितलें. परंतु त्यानें कोणाचें ऐकलें नाहीं. " मुलगा असूं दे कीं मुलगी वसुदेवाचें संतान माझा काळ आहे. त्याला नष्ट केलेंच पाहिजे." म्हणून तावातावानें तो गेला.

वसुदेवाचें हृदय धडकलें. त्याच्या मनांत आलें कीं आपण ह्या मुलीला येथें आणल्या मुळेंच ती मरणार. आपल्याला पाप लागणार. का आपण आपल्या मुलाला ह्याच्या स्वाधीन करावें !....पण कां ? नको. ही मुलगी तर मेलीच होती. म्हणून तिचा बाप तिला टाकून गेला होता. म्हणून आपल्याला पाप लागणार नाहीं. त्यानें आपलें मन शांत केलें.

कंसानें देवकीच्या हातांतून त्या मुलीला ओढून घेतलें. त्या सुलक्षणी मुलीला मारण्याची त्याला इच्छा होईना. परंतु देवकीचें सातवें संतान होतें तें. त्याला मारलेंच पाहिजे. म्हणून त्यानें जोरानें तिला दगडावर आपटलें.

" कंसा, तुझ्या नाशासाठींच मी वसुदेवाच्या कुळीं जन्मलें आहे." असें म्हणत त्या कन्येनें क्षणभर कात्यायिनीचें रूप धारण केलें व अदृश्य होऊन गेली.

पाहाट होऊं लागली. अशुभ टाळण्यासाठीं तो अधीर होत चालला होता.

कृष्णाच्या आगमनापासून सर्व गोकुळ आनंदसागरांत बुडून गेलें होतें. गाई, गवळी कृष्णलीलेंत मस्त झाले होते.

कृष्ण दहा दिवसांचाच होता. पूतनानें दूध पाजण्यासाठीं त्याला घेतलें. पण ती

दुष्ट राक्षशीण तत्काळ मरून गेली. एका महिन्याचा असतांनाच त्यानें शकटासुराला मारून टाकलें. पुढें कृष्णाच्या विरुद्ध दही लोण्याच्या चोरीच्या फार तक्रारी आल्यानें यशोदा मातेनें त्याला उखळाशीं बांधलें. तें उखळ ओढत ओढत बाळकृष्ण दोन अर्जुन झाडांच्या मधें घेऊन गेला आणि तीं दोन्हीं झाडें पाडून टाकिलीं. त्या झाडांत यमल अर्जुन नांवाचे दोन राक्षस होते. ते मरून गेले.

एकदां एक प्रलम्ब नांवाचा राक्षस नंदाचें रूप घेऊन आला व तो बलरामाला घेऊन जाऊं लागला. तें कपट बलरामाच्या

ध्यानांत येतांच त्यानें एक असा ठोसा त्याच्या नाकावर मारला कीं तो तिरिमिरी येऊन खालीं पडला तो उठलाच नाहीं. असाच आणखी एके दिवशीं धेनुक नांवाचा राक्षस गाढवाच्या रूपानें ताडाच्या वनांत आला. त्यालाहि कृष्णानें पाय पकडून दगडावर आपटून मारलें.

केशी राक्षस घोड्याच्या रूपानें आला होता. त्याला कृष्णानें मारतांच त्याचे दोन भाग झाले व तो मरून गेला.

एक दिवस कृष्ण गोपगोपींच्या बरोबर रासक्रीडा खेळत होता. त्यावेळीं अरिष्टवृषभ आला. त्यामुळें सर्वजण घाबरून सैरवैरां पळूं लागले. परंतु कृष्णानें त्याला मारून टाकून सर्वांचे संकट दूर केलें. ह्याच वेळीं कांहीं गोपाळांनी येऊन सांगितलें कीं बलराम कालियाशीं झुंज करीत आहे. हें ऐकून कृष्ण कसा स्वस्थ बसेल? तो धांवला कालियाच्या घराकडे. त्याचा गर्व भंग करण्यासाठीं त्यानें यमुनेंत उडी मारली. गोपगोपींनीं तिरावर असलेल्या लोकांनीं कृष्णाला पाण्यांत न उतरण्याविषयीं सांगितलें. एक वृद्ध गृहस्थ म्हणाला—"अरे, हिंस्र पशु सुद्धां त्या ठिकाणीं पाणी पिण्यास गेले तरी

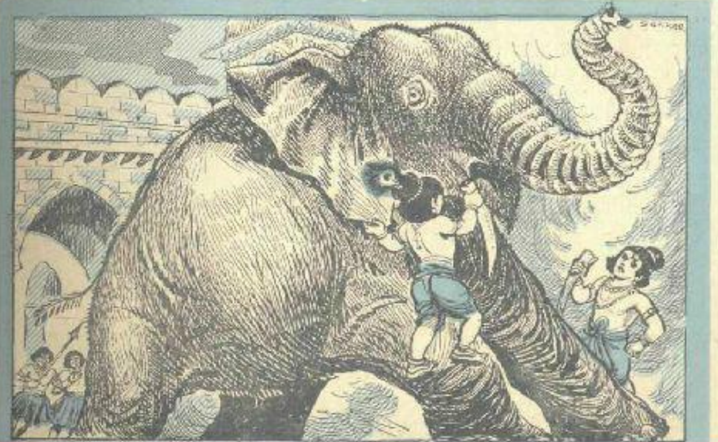

परत येत नाहींत. मग तूं कशाला आपले प्राण धोक्यांत घालतोस?" पण कृष्णानें कोणाचें ऐकलें नाहीं.

कृष्ण कालियाच्या फणांवर उभा राहिला आणि त्याला पायाखालीं असें दाबलें कीं त्याला कायमची आठवण राहील. कालिया त्याला शरण गेला व तेथून निघून जाण्याचें त्यानें कबूल केलें. पण म्हणाला—"मला गरुत्मन्ताची भीति वाटते" कृष्ण म्हणाला—"तुझ्या डोक्यावर माझ्या पायाचें चिन्ह उमटल्यामुळें तुला कोणी त्रास देणार नाहीं." त्यानंतर तो कालिया समुद्रांत निघून गेला.

तेव्हांच एका शिपायानें येऊन सांगितलें कीं बलराम व कृष्णाला कंसानें 'धनुर्मह' उत्सव पाहाण्यासाठीं बोलाविलें आहे.

इकडे कंस त्यांची वाट पाहात होता. ते दोघे फार पराक्रमी आहेत असें त्यानें ऐकलें होतें. ते दोघें मथुरेंत येतांच मंत्र्यां-कडून त्यांच्यावर दोन मस्त हत्ती सोडले. कृष्णानें त्यांचें दांत उपटून त्या दातांनींच त्यांना भोसकून मारलें. राजवाड्यांत जातांना वाटेंत त्यांना मदनिका नांवाची कुबडी दासी भेटली. तिच्या जवळून त्यांनीं अर्गजा घेतला व आपल्या शरिराला फासला. कृष्णानें

तिच्या कुबडावर थप्पट मारली त्याबरोबर तिचें कुबड जाऊन ती चांगली झाली. तिच्या तबकांतील फुलांच्या माळा घेऊन त्यांनीं गळ्यांत घातल्या व पुढें निघून गेले. शस्त्रा-गाराजवळ तेथील रक्षक सिंहबलयानें त्यांना अडविलें. त्याला मारून त्याच्या बाणाचे तुकडे करून टाकून ते दोघे स्यामवनांत गेले. दोघां भावांनीं माजविलेला गोंधळ कंसाच्या कानावर गेला. त्यानें त्या दोघांना मारून टाकण्यासाठीं चाणूर व मुष्टिक नांवाच्या दोन मल्लांना तयार राहण्यास सांगितलें.

दरबारांत प्रवेश करतांच शिपायांनीं त्यांना कंसाकडे इशारा करून सांगितलें कीं तें कंस महाराज आहेत त्यांना प्रणाम करा. परंतु त्यांनीं दुर्लक्ष करून ते टाळले. कंस त्या दोघांकडे निरखून पाहात होता. कृष्णाचें तें पिळदार शरीर पाहून त्याला वाटलें हाच तर आपला काळ नसेल? त्याचे हृदय धडकलें. त्यानें आपल्या मल्लांना इशारा केला. दोघे मल्ल दोघांच्यावर धावून गेले. पण त्यांनीं त्या मल्लांच्या मानगुट्या पकडल्या आणि क्षणार्धांत त्यांना यमपुरीस पाठविले.

क्षणाचाहि विलंब न करतां कृष्ण सिंहास-नाकडे धांवला. कंसाच्या झिंज्या ओढून त्याला खालीं पाडलें आणि " जा यमलोकांत त्या मल्लांच्या भेटीला " म्हणून त्याच्या छातीवर बसून त्याला मारून टाकलें.

कंसाचे नोकर दोघांवर धांवून गेले. पण वसुदेवानें सांगितलें कीं हे दोघे माझे पुत्र आहेत. एक रोहिणीचा व एक देवकीचा ह्यांना कोणीहि कांहीं करूं शकणार नाहीं.

नंतर कृष्णाच्या आज्ञेवरून लोकांनीं वसुदेव देवकींना कैदेतून सोडविलें. उग्र-सेनालाहि बंधमुक्त केलें आणि त्याला पुन्हां गादीवर बसवून राज्याभिषेक केला.

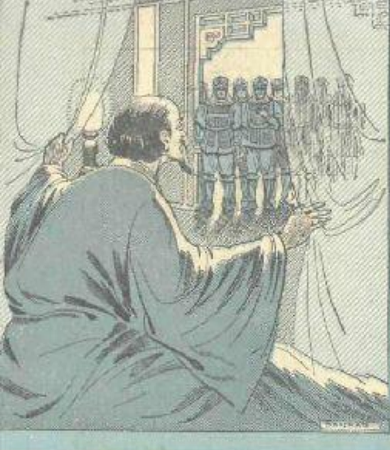
केफिना गांवांत एक चिन नांवाचा व्यापारी राहात असे. पैसे मिळविणें हा एकच त्याचा धंदा होता. पैसे सुरक्षित ठेवण्यासाठीं त्यानें एक उपाय केला. चांदीची नाणीं गाळून त्यांची चांदी पंधरा शेराची एक लड अशा लडी करून ठेवल्या. अशा एकंदर आठ लडी झाल्या त्यानंतर मात्र त्यानें कांहींहि शिल्लक टाकलें नाहीं.

त्यानें त्या सर्व लडी लाल फितीनें बांधून आपल्या उशाशीं उशीच्या जवळ ठेवल्या होत्या. रोज रात्रीं निजतांना तो हातानें एकदां चांचपडून पाहात असे आणि त्यांच्या स्पर्शानें तो खूष होत असे.

चिनला चार मुलगे होते. त्यांनीं आपल्या वडिलांचा सत्तरावा वाढदिवस मोठ्या थाटानें साजरा केला. सर्व कार्यक्रम संपल्यावर त्यानें आपल्या चौघां मुलांना बोलाविलें. त्यांच्या पाठीवर प्रेमानें हात फिरवून तो म्हणाला—" मुलांनो, मी सर्व आयुष्यभर पैसे मिळवून जमविण्याचेंच काम केलें. माझ्या-जवळ जेवढें धन आहे त्या सर्वांचा लडी बनवून घेतल्या आहेत. आणि त्या लडींच्या चार थैल्या बांधून मी माझ्या उशाशी ठेवल्या आहेत. त्या सर्व लाल फितींनीं बांधल्या आहेत. एकदां चांगला दिवस पाहून मी त्या तुमच्या स्वाधीन करणार आहें. तुम्ही त्या नीट संभाळून ठेवा. कधीं त्यांच्या उपयोग होईल."

त्या दिवशीं रात्रीं झोंपतांना चिननें आपल्या संवयीप्रमाणें चांचपडून पाहिलें. मनांतल्या मनांत हंसला आणि झोंपी गेला.

त्याचा डोळा लागतो न लागतो तोंच त्याला आपल्या खोलींत कोणीतरी माणूस असल्याचा भास झाला. तो पलंगावर उठून

बसला. खोलींत दिवा जळत होता. त्याच्या उजेडांत त्यानें पाहिलें. त्याला आठ उंच हृष्टपुष्ट अशीं माणसें दिसलीं. त्या सर्वांच्या अंगावर पांढरे कपडे होते आणि कमरेंत लाल पट्टे होते.

त्यांना चिननें पाहतांच ते त्याच्या जवळ आले. लवून नमस्कार केला आणि म्हणाले—"सरकार, आम्ही सर्व भांवडें आहोंत. परमेश्वरानें आम्हांला तुमच्याकडे पाठविलें होतें. आजपर्यंत आम्ही आपल्या-पाशीं राहिलों, परंतु आपण आमच्याकडून कांहींच सेवा करून घेतली नाहींत. उलट मोठ्या काळजीपूर्वक सतत आपल्याजवळच ठेविलेंत. आतां आपले दिवस भरत आले आहेत. आम्हांला वाटत होतें कीं शेवटच्या क्षणापर्यंत तुम्हीं आम्हांलाजवळ ठेवाल. परंतु आम्हांला असें कळलें कीं तुम्हीं आम्हांला आपल्या मुलांच्या स्वाधीन करणार आम्हांत. पण आम्हीं त्यांची सेवा करूं शकणार नाहीं. म्हणून आम्हीं तुमचा निरोप घ्यावयास आलों आहोंत. आम्हीं ह्या जवळच्याच खेड्यांत वांगच्या घरीं जात आहोंत. भेटूंया पुन्हां कधीं तरी. असें म्हणत ते मागें फिरले आणि झटपट खोलीच्या बाहेर पडले.

चिन आश्चर्यानें पलंगावरून खालीं उतरला. त्या आठ जणांना गाठण्यासाठीं घाईघाईनें तो त्यांच्या मागें निघाला. त्या गडबडींत त्याला ठेच लागली आणि तो खालीं पडला. त्यानें डोळे उघडून पाहिलें तर तो पलंगावरच होता. तेव्हां त्याला वाटलें कीं आपल्याला स्वप्न पडले असावें.

तरी सुद्धां एकदां नीट पाहिलेलें बरें, म्हणून तो पलंगावरून उठला. दिवा मोठा केला आणि चोहोंकडे पाहिलें. तेथें कोणी नव्हतें. मग त्यानें उशी जवळ चाचपडून

पाहिले. आणि खरोखरच स्वप्न खरें झालेलें त्याला समजलें. त्याला धस्स झालें. वांग कोठें राहातो हें त्याला माहीत असल्यानें ह्या गोष्टीचा पडताळा पाहण्याचें त्यानें ठरविलें.

दुसऱ्या दिवशीं सकाळींच उठून तो त्या गांवीं गेला. वांगचें घर शोधून काढलें. तेथें गेला. त्या दिवशीं त्यांच्या घरीं कांहीं तरी विशेष होतें. चिन त्याच्या घरीं गेल्यावर वांगनें त्याचें स्वागत केलें.

"आज आपल्या घरीं काय आहे?" चिननें विचारलें.

"तसें कांहीं नाहीं. माझी बायको बरेच दिवसांपासून आजारी होती. काल ज्योतिष्यानें सांगितलें कीं जोंपर्यंत तिचा पलंग हलवणार नाहीं तोंपर्यंत तिला उतार पडणार नाहीं आणि योगायोग काल रात्रींच तिला एक स्वप्न पडले. तिला आठ तरुण दिसले आणि म्हणाले कीं आम्हीं आजपर्यंत चिनच्या घरीं नोकरी करीत होतों व आतां आम्हीं येथें आलों आहोंत आणि ते तिच्या पलंगा खाली घुसले. स्वप्न संपलें. माझ्या बायकोला दर दरून घाम सुटला आणि सर्वच आश्चर्य. तिचा आजार हळूं हळूं कमी होऊं लागला म्हणून आम्हीं

आज लागलीच तिचा पलंग हलविला. तेव्हां आम्हांला तिच्या पलंगाखालीं तांबड्या फितींनीं बांधलेल्या आठ चांदीच्या लडी मिळाल्या. देवाच्या कृपेनें आम्हांला तें धन मिळालें आहे म्हणून आम्ही त्याची पूजा करीत आहोत." वांग म्हणाला.

चिननें सुद्धां आपली सविस्तर हकीगत त्याला सांगितली आणि म्हणाला—"देवाची मर्जी. पण मला एकदां त्या लड्या पाहाव्याशा वाटत आहेत."

वांगनें आपल्या नोकरांच्या करवीं मागवून त्या लड्या त्यानें चिनला दाखविल्या. त्या पाहतांच त्याच्या डोळ्यांत पाणी आलें. वांगला त्याची दया आली. त्यानें त्यांतील थोडी चांदी त्याला देण्याचा विचार केला.

"हे घ्या." म्हणून वांगनें त्यांतील दहा तोळे चांदी काढून चिनला दिली.

इतकी सर्व चांदी गमावल्यावर एवढीशीच घेऊन काय करायचें? म्हणून त्यानें ती नाकारली. "नको मला. नुसतें एकदां पाहावेंसें वाटलें. एवढेंच." चिन म्हणाला.

तो नको नको म्हणत असतां वांगनें बळजबरीनें त्याच्या बाहींत ती टाकली. चिननें परत देण्यासाठीं हात झटकला. परंतु त्याला ती कोठें दिसली नाहीं.

शेवटीं चिन वांगचा निरोप घेऊन घरीं निघून गेला.

दुसऱ्या दिवशीं वांगचे नोकर जेव्हां घर झाडूं लागले तेव्हां त्यांना ती उंबरठ्याशीं पडलेली दिसली. चांदीचा तो दहा तोळ्याचा तुकडा पाहतांच वांगच्या डोळ्यासमोर चिन आला. अचानक त्याच्या तोंडून हे शब्द निघाले—"चिनचें भाग्य."

जिह्वाग्रे सरस्वती

राजा भोज महा पंडित होता. तो पंडितांचा, व विद्वानांचा आदर करीत असे. कवींना प्रोत्साहन देत असे. म्हणून मोठ मोठे कवि राजा भोजाच्या दरबारीं येत असत. प्रत्येक कवि आपली आपली कविता ऐकवीत असे आणि राजाकडून मान व बक्षिसें मिळवून व त्याला आशीर्वाद देऊन त्याचा निरोप घेऊन जात असत.

असें सांगत कीं भोज राजाच्या वेळीं सर्वांच्या जिभेवर सरस्वतीचा वास होता. त्यांतल्या त्यांत धारा नगरींत सर्वसाधारण मनुष्य सुद्धां कविता करीत असे. पण हें राजाला मात्र माहीत नव्हतें.

एकदां भोज राजा शिकारीहून परत येत होता. येतां येतां तो थकला आणि धारा नगरीच्या वेशीवर एका झाडाखालीं विसाव्याला थांबला. त्याच वेळीं एका गवळ्याची मुलगी डोक्यावर हंडा घेऊन धारा नगरीकडे चालली होती. राजाला वाटलें ह्या हंड्यांत कांहीं तरी तहान भागविण्यासारखें असेल म्हणून त्यानें विचारलें कीं ह्यांत काय आहे?

त्या मुलीनें राजाला ओळखलें आणि राजानें कशासाठीं विचारलें आहे हेंहि तिला समजलें. म्हणून तिनें उत्तर दिलें—

"हिम कुन्द शशिप्रभ शंखनिभं
परिपक्व कपित्थ सुगन्धरसं
युवती करपल्लव निर्मथितं
पिब हे नृपराज, रुजापहरं।"

[हिम, चमेली, चांदणें, शंख ह्याप्रमाणें कपित्थाच्या फळाप्रमाणें सुगंधित आणि युवतीच्या हातांनीं मथलें गेलेलें श्रमपरिहार करणारें पेय आहे. हे राजा! तें पिऊन तूं आपली तहान भागव.]

श्री बा. मा. वागळे

गवळणीच्या बुद्धिमत्तेचें राजाला कौतुक वाटलें. राजानें तिच्या जवळून ताक घेऊन आपली तहान भागवली आणि तिला योग्य इनाम दिलें.

एकदां राजा राजोद्यानांत चालला होता. तेव्हां वाटेंत एक भिल्ल कन्या भेटली. तिच्या हातांत थोडेंसें मांस होतें आणि ती ओढल्यासारखी दिसत होती. राजानें तिला विचारलें—

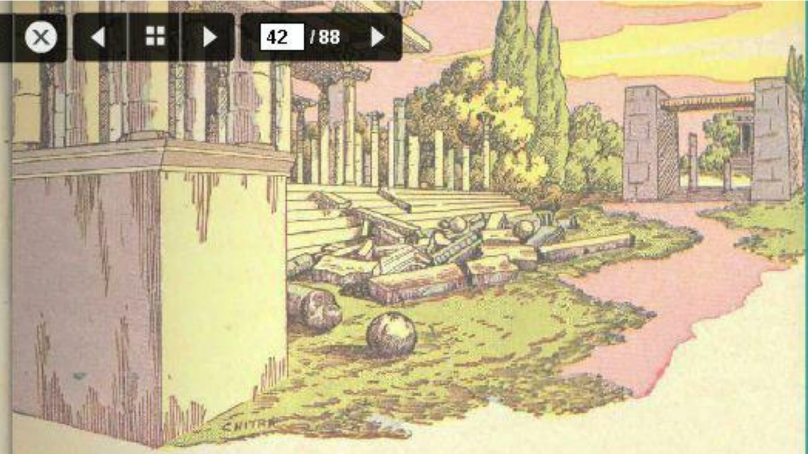
भोज: कात्वं पुत्री ? (तूं कोणाची मुलगी आहेस ?)
भिल्लकन्या: नरेन्द्र, लुब्धकवधू। (राजा, भिल्लकन्या आहें.)
भोज: हस्ते किमेतत् ? (हातांत हें काय आहे ?)
भिल्लकन्या: पलं। (मांस)
भोज: क्षामं किं ? (इतकेंच का ?)
भिल्लकन्या: सहजं ब्रवीमि, नृपते !
यथादरा च्छल्यते.
गायन्ति त्वदरि प्रियाश्रुतटिनी
तीरेषु सिद्धांगना
गीतान्धानतृणं चरन्ति हरिणाः
तेनामिषं दुर्लभं !

[राजा आपण वाईट वाटून घेणार नसाल तर खरें खरें सांगतें.

आपल्या शत्रूच्या स्त्रियांच्या अश्रूंनीं झालेल्या नदीच्या किनाऱ्यावर सिद्धांच्या रमणीचें संगीत ऐकत असतांना हरिणांना गवत खाण्याची सुद्धां शुद्ध नाहीं. मग मांस कोठून मिळणार ?]

खायला न मिळणाऱ्या भिल्ल कन्येच्या तोंडून इतकी सुंदर कविता ऐकून राजा खुप झाला. त्यानें तिला बक्षीस म्हणून आपले सर्व अलंकार उतरून दिले. एवढेंच नव्हें तर तिच्या कवितेच्या शब्दांगणिक तिला हजार मोहोरा दिल्या.

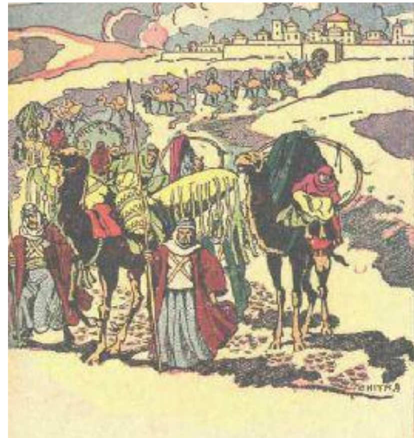

[३]

'पहाडी डाकू' किल्ला फार समृद्ध प्रांतांत होता. तो पार करून जाण्यास सहा दिवस लागले. त्याच्यानंतर ओसाड वाळवंटें लागलीं. त्यांतील कांहीं वाळवंटें पन्नास साठ मैल दूरवर पसरलेली होतीं. त्या भागांत कोठेंहि पाण्याचा एक थेंबहि नव्हता.

पुढें बाल्क नांवाचें एक शहर लागलें. एके काळीं तें फार प्रसिद्ध शहर होतें. तेथें असलेल्या संगमरवरी इमारतीचे अवशेष मात्र अद्यापीहि तेथें आढळून येत होते. असें म्हणतात कीं इराणच्या डेरियस राजाच्या मुलीशीं शिकंदरानें ह्याच नगरांत लग्न केलें होतें. येथून इशान्येकडे तालीखान नांवाचें शहर लागतें. ह्या शहराच्या दक्षिणेला डोंगरांत मिठाच्या मोठमोठ्या खाणी आहेत. ह्या खाणींतून इतकें मीठ निघतें कीं तें सर्व जगाला सुद्धां पुरूं शकेल.

डेरियस राजाच्या मुलीचें वंशज बदखशान नांवाच्या प्रदेशांत राहात होते. तेथें एका डोंगरांत माणकाच्या खाणीं होत्या. एका डोंगरांत नीलमण्यांच्या खाणी होत्या. म्हणून हा देश भरभराटीस आलेला होता. त्या प्रदेशांत थंडी मात्र फार कडाक्याची पडत असे. तेथील डोंगरावरची हवा फार चांगली असल्यानें सर्व रोग नुसत्या तेथील हवा

पाण्यानें बरे होत असत. शिवाय येथील दोनतीन डोंगरांत गंधक खूप असल्या कारणानें पाण्यापासून कांहीं आजार उद्भवण्याची भीति नव्हती. ह्या हवापाण्याचा मार्कोपोलोनें प्रत्यक्ष अनुभव घेतला होता. येथील रस्ते डोंगरी दुर्गम होते म्हणून शत्रू सहजीं येणें अशक्य होतें.

पामीरचें पठार जगांत सर्वांत उंच पठार आहे. येथून तेथपर्यंत पोहोंचण्यास अठरा दिवस लागतात. हें एवढें मोठें पठार पण त्यावर एक थेंब सुद्धां प्राणी आढळावयाचा नाहीं. हें पठार पार करण्यास बारा दिवस लागतात. त्या पुढें चाळीस दिवस चालल्यावर काष्टर, समरकन्द, यार्कन्द हे प्रदेश लागतात.

खोटान नगर, खोटान देशाची राजधानी होतें. हा देश 'बडे खानां' च्या साम्राज्यांत मोडत असे. ह्या देशांत मोठमोठीं अशी अनेक बरीच शहरें आहेत. येथें कापूस मोठ्या प्रमाणांत पिकतो आणि द्राक्षें व इतर फळांच्या बागा जागोजागीं दृष्टीस पडतात. काष्टार पासून येथपर्यंतचा प्रदेश 'तुर्कस्तान' म्हणून ओळखला जातो.

काष्टारच्या पुढें पुन्हां रेताड प्रदेश येतो आणि त्याच्या पुढें लोम शहराच्या नंतर खरें वाळवंट सुरू होतें. प्रवासी ह्या ठिकाणीं येऊन वस्ती करतात. ते येथून आपल्याला आणि आपल्या जवळ असलेल्या प्राण्यांना पुरेल एवढी रसद बरोबर घेऊन पुढील प्रवास करतात. कारण पुढील प्रवास एक महीन्याचा आहे. ज्या ठिकाणीं वाळवंटाची रुंदी कमी आहे त्या ठिकाणाहून पार करण्यास एक महीना लागतो आणि इतर वाटेनें पार केलें तर एक वर्ष लागतें. हें वाळवंट ओलांडून जाणें फार धोक्याचें आहे. जर का एखादा प्रवासी चुकून मागें राहिला तर तो मेलाच म्हणून समजावें. एकटा असला

कीं त्याला कोठून तरी आवाज आल्याचा कोणीतरी बोलावीत असल्याचा भास होतो. कोणी प्रवासी दिसल्यासारखें वाटतें आणि त्या अनुसंधानानें जातांना वाट चुकतो. मग तो मुक्कामावर काय पोहोंचणार? आणि म्हणूनच वाळवंटाचे प्रवासी नेहमीं टोळ्या करून जातात.

ह्या वाळवंटापलीकडे काबुल देश येतो. त्यानंतर एक लहान वाळवंट ओलांडलें कीं टान्गुट देश लागतो. ह्याच देशांत सूचौ, कानचौ वगैरे मोठीं शहरें आहेत. ह्याच्या पलीकडे काराकोरम नगर लागतें. हें शहर तीन मैल लांब पसरलें आहे. तारतरी लोकांनीं आपलें गांव सोडून ह्या ठिकाणींच येऊन वस्ती केली होती. हे लोक प्रथम मंचूरियांतील चोर्चा भागांत बैकल सरोवराच्या आसपास राहात असत. तेथें मोठमोठीं मैदानें होती. पाणी भरपूर होतें पण त्यांना कोणी चांगला पुढारी मिळाला नव्हता. हे लोक 'उन्ग खाना 'च्या आधीन राहात असत. त्या खानाचें नांव प्रेस्टर जोन असेंहि होतें.

जेव्हां तारतरी लोकांची संख्या वाढूं लागली तेव्हां प्रेस्टर जोननें त्यांना टोळ्या करून निरनिराळ्या प्रांतांत पाठवून देण्याचें

ठरविलें. ही बातमी कानावर येतांच ते गुपचुप एका वाळवंटांत पळून गेले व जोनला कर देण्याचें बंद केलें. कांहीं दिवसांनीं ह्या तारतरी लोकांनी चंगेज खानाला आपला सरदार बनविलें. जागोजागीं पसरलेल्या सर्व तारतऱ्यांनीं चंगेज खानाला आपला सरदार मानलें. त्यामुळें चंगेज खानाची महत्वाकांक्षा वाढली. एक मोठें सैन्य उभें करून तो दिग्विजयाला निघाला. तो फार न्यायी आणि सद्गुणी असल्यानें हारलेले लोक सुद्धां मोठ्या आदरानें त्याच्या सैन्यांत येत. त्याचा उत्साह द्विगुणित होत

गेला. त्यानें प्रेस्टर जोनकडे निरोप पाठविला कीं मी तुझ्या मुलीशीं लग्न करण्यासाठीं येत आहें. प्रेस्टर जोन हें ऐकताच खूप संतापला. म्हणाला—"हा मनुष्य माझा गुलाम आहे. मला याचा समाचार घेतलाच पाहिजे."

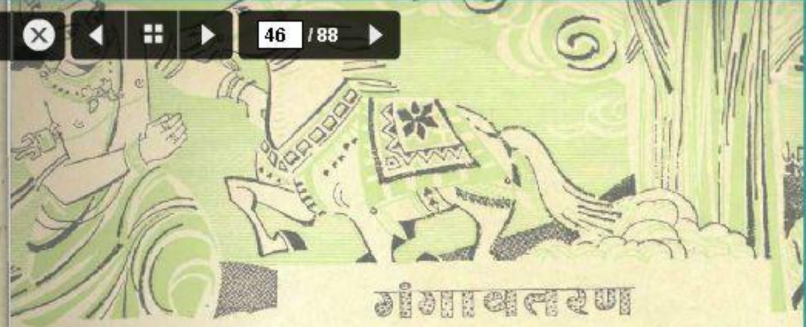
प्रेस्टरचे हे उद्गार चंगेजखानाच्या कानांवर गेले. तो एक मोठी सेना घेऊन प्रेस्टर जोन वर चालून आला. प्रेस्टर जोन कांहीं कच्चा दिलाचा नव्हता. त्यानें देखील आपल्या सैन्याची जुळवाजुळव केली. चंगेजखानानें आपली सेना टेन्डुक मैदानांत आणून ठेवली. तेथें त्यानें ज्योतिष्याला विचारलें. तेव्हां त्यानें सांगितलें कीं तुमचा नक्की जय होणार. त्यामुळें चंगेजखानाचा उत्साह अधिक वाढला.

दोन दिवसांनीं प्रेस्टर जोनचें सैन्य सुद्धां तेथें येऊन पोहोंचलें. युद्ध सुरू झालें. शेंकडो लोक हताहत झाले. प्रेस्टर जोनहि युद्धांत मारला गेला आणि शेवटीं चंगेज-खानाचा जय झाला आणि असें सांगतात कीं चंगेजखानानें प्रेस्टरच्या मुलीशीं लग्न केलें.

ह्या युद्धानंतर सहा वर्षे त्यानें राज्य केलें. नवीन नवीन देश जिंकून आपल्या राज्यास जोडले आणि आपलें राज्य वाढविलें. असाच एकदां तो होचौ शहरावर चालून गेला. तेथील युद्धांत त्याच्या गुढग्यांला एक बाण लागला आणि त्यामुळें तो मृत्यू पावला. चंगेजखानानंतर कुयुकखान, बाटूखान वगैरे 'बडे खान' च्या पदावर आले. मार्कोपोलो ज्या वेळीं तेथें गेला तेव्हां कुबलायखान नांवाचा खान राज्य करीत होता. त्याचें साम्राज्य 'बडे खान' राज्यापेक्षां फार मोठें होतें.

(पुढें चालू)

गंगावतरण

(पंचम अध्याय)

सुरू जाहला गडगडाट पण,
विजा लागल्या अन् चमकूं।
प्रलयकाल जणुं सुरासुरांची
छाती लागलि कीं घडकूं॥

धरा कांपली, उसळुनि उठला
सागर गिळण्या जगताला।
डोलुं लागलीं पर्वतशिखरें
पुसे कोण मग कोणाला?

दुथडि नद्या पण वाहुं लागल्या
पाडित झाडें नी झुडपें।
दृश्य भयंकर बघवेना तें
डोळे मिटुनी जग कांपे॥

भिउनि बिलगली शिवास तत्क्षण
पर्वततनया जगदंबा।
शंकर तिजला पाहुनि हंसला,
जरा लाजली जगदंबा॥

भगीरथाचा खचूं लागला
धीर पाहुनी तें दृश्य।
तत्समयीं आकाशामध्यें
दिसलें अति अद्भुत दृश्य॥

उतरत होती अति वेगानें
निर्मल धारा गंगेची।
धारण करण्या होती तिजला
शिखा समर्थ शंकराची॥

आकाशांतुनि येतां खालीं
जटेंत शिरली ती वेगें।
चकित भगीरथ-गौरी,-कोठें
गेलि अचानक ही वेगें?

गर्वाचें घर होतें खालीं
कळलें गंगेला हें छान!
सव्वाशेर सदा शेराला
नव्हतें तिजला ह्याचें भान॥

विचारी सेवक

एका देशांत एक राजकुमार राज्य करीत असे. लहानपणींच त्याचे आईवडील वारले असल्यानें त्याच्यावरच राज्याचा सारा भार होता. रोज तो भिकाऱ्यांना अन्नदान करीत असे. सर्व लोक राजाला आशीर्वाद देत. राजकुमार स्मित करून त्यांचे आशीर्वाद ग्रहण करीत असे. त्याचें लग्न झालेलें नसल्यामुळें त्याला मागें पुढें कांहीं व्याप नव्हता. त्यामुळें कसलीच चिंता नव्हती. प्रजेलाच आपलें कुटुंब समजून तो राहात असे.

एकदां एक तरुण मनुष्य राजकुमाराकडे आला. म्हणाला—"महाराज, आपण फार दानी आहांत अशी ख्याती ऐकली. म्हणून मी आपणांकडे थोडी मदत मागण्यासाठीं आलों आहे. मी एक हतभागी मनुष्य आहें. माझे आईवडील लहानपणींच मला सोडून स्वर्गी निघून गेले. पुढें मी फार कष्टांत दिवस काढले. तशांतच थोड्या दिवसांपूर्वी मी लग्न केलें. पण माझी साडेसाती कांहीं संपली नाहीं. अजून लग्नाला दोन महीने देखील झाले नाहींत तोंच माझी बायको वारली. तिच्या क्रियाकर्मासाठीं सुद्धां माझ्या जवळ पैसे नाहींत. त्यासाठीं मी आपल्या-जवळ दहा मोहरा मागण्यास आलों आहें. कृपा करून तेवढी मदत करा. मी आपला आजन्म सेवक राहीन. त्यासाठीं मी मोबदला देखील मागणार नाहीं.

"एवढेंचना. मी तुला शंभर मोहोरा देतों. जा, आपल्या बायकोचें क्रियाकर्म उरक आणि गरीबांना दान धर्म देखील कर. तूं परत आल्यावर मी तुला नोकर म्हणून काम देईन आणि पगार पण देईन." राजकुमार म्हणाला.

दोन दिवस झाल्यावर तो मनुष्य आला व राजाकडे नोकरीला राहिला. कांहीं दिवस

गेल्यावर राजकुमार त्याला पगार देऊं लागला. तो म्हणाला,—महाराज ! आपल्याकडे मला कशाची उणीव आहे ? कधीं जरूर पडली तर मागेन आपणाजवळ." त्यानें पगार घेतला नाहीं.

राजकुमारानें त्याला पगार घेण्यासाठीं विशेष कांहीं आग्रह केला नाहीं. दिवसामागून दिवस चालले होते. होतां होतां सर्व भार राजकुमारानें त्या नोकरावरच टाकला.

त्या नोकराच्या कारकिर्दीतहि कांहीं दिवस गेले. एक दिवस तो नोकर राजकुमाराकडे आला व म्हणाला—" महाराज ! आपण विनाकारण पाण्यासारखा पैसा खर्च करीत आहां. खर्च थोडा कमी केल्यास बरें पडेल. असा खर्च केल्यास किती दिवस पुरेल ? नंतर आपला खर्च कसा भागणार ? "

" त्याची कशाला काळजी. मला नाहीं बायको, नाहीं मुलं, नाहीं कसला व्याप आणि समज, झाला सर्व खजीना रिकामा तर काय माझी प्रजा मला मदत करणार नाहीं ? अरे, भिक्षुक रोज दान घेतल्यावर मला आशीर्वाद् देऊन जातात. त्यांच्या त्या आशीर्वादाचें मोल कांहींच नाहीं का. माझ्यावर प्रसंग आलाच तर ते धांवून येणार नाहींत का ? आज मी त्यांना जेऊं घातलें तर उद्यां ते मला घालतील."

" असल्या आशीर्वादांवर विश्वास ठेवून कांहीं होतें का ? " नोकर म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशीं भटांभिक्षुकांचीं जेवणें चालली असतां राजानें विषय काढला. म्हणाला—" आपण दररोज माझ्या विषयीं आदर दाखवून माझ्यासाठीं वेळ पडल्यास माझ्यासाठीं वाटेल तो त्याग करण्यास तयार असल्याचें सांगतां, यावर आमचा हा नोकर मुळींच विश्वास करीत नाहीं. मी त्याला पुष्कळ सांगून पाहिलें. मग बोला, हें सर्व खरें कीं खोटें ?"

" त्याच्या बोलण्यासांगण्यावर आपण काय चालतां. तो नंबर एकचा चोर आहे. तो आपल्याकडे राजरोज चोरी करतो. त्याच्यावर चांगली नजर ठेवा." सर्व लोकांनीं सांगितलें.

राजकुमारानें आपल्या नोकराला बोलावून चोरीबद्दल विचारलें. तो म्हणाला—" होय महाराज, त्या लोकांचें म्हणणें अगदीं खरें आहे. मी आपल्या खजिन्यांतील बरेंच धन चोरलें आहे."

" पगार न घेण्याचें सोंग दाखवून पाठीमागें हें पाप कृत्य केलेंस काय ? जा, तुझें काळें तोंड मला झापुढें दाखवूं नकोस." राजकुमाराची आज्ञा होतांच नोकर राजवाड्यांतून बाहेर पडला. तो थेट नदी पार करून गेला. तेथें त्यानें चोरीच्या द्रव्यानें एक मोठा वाडा बांधला.

राजकुमाराचा दान-धर्म पूर्ववत् चालूच होता. नोकर गेल्यावर सुमारें एक वर्ष गेलें असेल. पुढें राजकुमाराचा सारा खजीना रिकामा झाला. आतां त्याच्या जवळ फुटकी कवडी देखील शिल्लक राहिली नाहीं. त्यानें विचार केला, ज्या लोकांना आजपर्यंत आपण खायला घातलें ते लोक काय आपल्याला पोसणार नाहींत ?

दुसऱ्या दिवशीं मंडळी जेवत असतां तो म्हणाला—"मित्र हो ! हें माझ्याकडील शेवटचें जेवण. आतां माझ्या जवळ एक पैसाहि शिल्लक नाहीं. आतांपर्यंत तुम्हीं मला आशीर्वाद दिलेत व वचनें दिलींत आणि खरोखरच उद्यांपासून माझा सर्व भार आपणांवर येऊन पडला आहे. तुम्हीं आपलें वचन पाळाल ह्याची मला पूर्ण खात्री आहे." हें ऐकतांच सर्व मित्र परस्परांच्या तोंडाकडे पाहूं लागले आणि शेवटीं म्हणाले—" महाराज, आपण दान-धर्मांतच विना कारण जास्त द्रव्य खर्च केलें आहे. तेव्हां तें दानाचें पुण्यच आपल्या

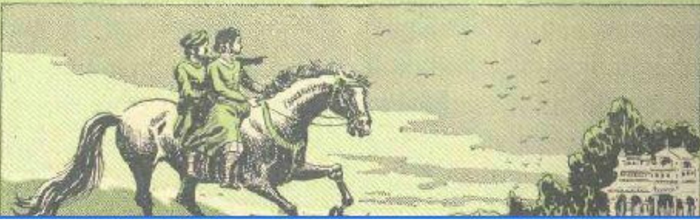
जास्त उपयोगी पडेल. ते भिकारीच आपली जास्त सहायता करूं शकतील." असें म्हणत जेवण करून ढेकरा देत सर्व मित्र निघून गेले. राजकुमाराकडे त्यांनीं वळून सुद्धां पाहिलें नाहीं.

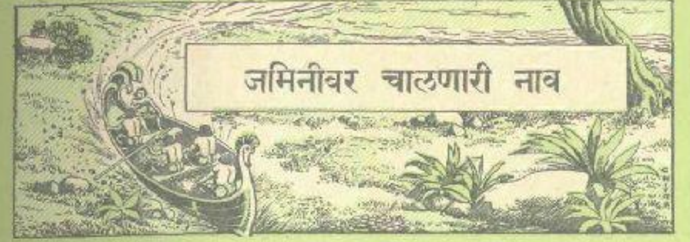
नंतर त्यानें दान घेणाऱ्या भिकाऱ्यांना विचारलें. म्हणाला–"तुम्हीं माझ्यासाठीं काय वाटेल तें करण्यास तयार आहांत ना ? माझ्या जवळ आतां कांहीं नाहीं. म्हणून तुम्ही माझा भार आपल्यावर घ्या."

"मठाभिक्षुकांना बोलावून जेवणें दिलीं तर संपणारच धन. आम्ही बोलून चालून भिकारी. आमच्या जवळ काय असणार ? तें काम मोठे लोक करतील. त्यांच्या जवळ धन असणारच आणि समजा ते जर तुम्हांला पोसूं शकले नाहींत तर या आमच्याबरोबर भीक मागायला." भिकारी म्हणाले.

राजकुमार निराश झाला. त्याला वाटलें होतें, हे मित्र मदत करतील पण सर्वांनी उलट त्यालाच पैसे उधळल्याबद्दल दोष दिला. आतां त्याला त्या नोकराची आठवण झाली. त्यानें तेव्हांच सूचना दिली होती आणि आपण ह्या लोकांच्या बोलण्यावर विश्वास ठेवून त्याला हांकलून दिलें. इतक्यांत जवळच त्याला घोड्याच्या टापांचा आवाज ऐकूं आला आणि समोर पाहिलें तों तोच नोकर त्याच्या समोर उभा.

"महाराज मी तेव्हां जें म्हटलें होतें तसेंच झालें ना ? कोण आलें आतां आपल्या मदतीला ? मला हें भविष्य दिसत होतें आणि म्हणूनच मी आपलें पुष्कळसें धन चोरून नेलें. आपण काळजी करूं नका त्या धनानेंच मी आपल्यासाठीं एक वाडा नदी पलीकडे बांधला आहे. तेथें आपण सुखानें आणि आनंदानें राहा." असें सांगून तो नोकर राजाला नव्या महालांत घेऊन गेला व तेथें दोघे सुखानें राहूं लागले.

जमिनीवर चालणारी नाव

फार फार पूर्वी एका देशांत एक राजा राज्य करीत होता. त्याला एक फार सुरेख मुलगी होती. ती फार लाडकी होती त्याची. तिच्यासाठीं त्यानें तऱ्हेतऱ्हेच्या वस्तू जमविल्या होत्या. तसल्या गोष्टींची त्याला फार आवड होती. सर्व तऱ्हेनें सुखी होता तो राजा. पण राजा म्हटला कीं त्याला कांहीं तरी चिंता असावीच लागते. ह्या राजाला कांहीं नाहीं तर जमिनीवर चालणाऱ्या एका विचित्र नावेचीच चिंता होती. त्या साठीं त्यानें ठिकठिकाणचे सुतार बोलावून आणले. शास्त्रज्ञांची मदत घेतली. परंतु तें कांहीं शक्य झालें नाहीं. शेवटीं राजानें जाहीर केलें कीं जो मला जमिनीवर चालणारी नाव आणून देईल त्याला मी बक्षीस देईनच आणि शिवाय माझी मुलगी देऊन अर्धे राज्यहि पण देईन.

त्या गांवाच्या बाहेर एक जंगल होतें. त्यांत एक लाकुडतोड्या राहात असे. त्याला तीन मुलगे होते. त्यांतील मोठ्या मुलाला राजकुमारी बरोबर लग्न करण्याची इच्छा झाली. म्हणून एक दिवस तो खांद्यावर कुऱ्हाड टाकून बरोबर शिदोरी घेऊन जंगलांत गेला. तेथें एक मोठेंसें झाड पाहून त्यानें तें तोडण्यास आरंभ केला.

दुपारपर्यंत झाड तोडून तो न्याहारी करण्यासाठीं बसला. त्यानें आणलेलें गाठोडें सोडलें. एवढ्यांत तेथें एक चिमणी आली. ती त्याच्या समोर येऊन बसली व म्हणाली–"मला पण थोडी भाकरी दे रे !"

"जा, जा, तुला कोण देतो." तो म्हणाला.

"बरं तें जाऊं दे. ह्या झाडाचें काय करणार आहेस ?" चिमणीनें विचारलें.

"करीन वाटेल तें. तुला काय त्याचें ? वाटलं तर पलंगाचे पायच करीन." लाकूडतोड्या म्हणाला.

त्यावरोबर चिमणी 'पलंगाचे पाय' म्हणत उडून गेली.

न्याहारी केल्यावर लाकुडतोड्या पुन्हां आपल्या कामाला लागला. कापून ठेवलेल्या खोडावर त्यानें कुऱ्हाड मारली. त्यावरोबर त्यांतून पलंगाचा पाय निघाला. त्याला आश्चर्य वाटलें. पुन्हां त्यानें दुसरा घाव मारला. पुन्हां जो तुकडा निघाला तोहि पलंणाचाच पाय. एकेक घावावरोबर एकेक पलंणाचा पाय खालीं पडूं लागला. शेवटीं त्याला राग आला. पण करणार काय संध्याकाळ पर्यंत त्या सर्व खोडांतून निघालेले पंलगाचे पाय घेऊन तो घरीं गेला.

"कोठ पर्यंत आली नाव ?" घरीं गेल्यावरोबर भावंडांनीं विचारलें. "आऊ देरे कोण करतो त्या मुलीशीं लग्न ?" तो म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशीं दुसरा मुलगा कुऱ्हाड घेऊन निघाला. वरोवर शिदोरी बांधून घेतली. आणि जंगलांत गेला. एक चांगलें जाडजूड झाड पाहून तो तें तोडूं लागला.

दुपारपर्यंत खोड तोडून आडवें पाडलें व नंतर न्याहारीला बसला. त्यानें शिदोरी सोडली असेल नसेल तोंच त्याच्या कानांवर शब्द आले. "मलाहि दे थोडीशी भाकरी." त्यानें वर पाहिलें तर त्याला एक चिमणी दिसली.

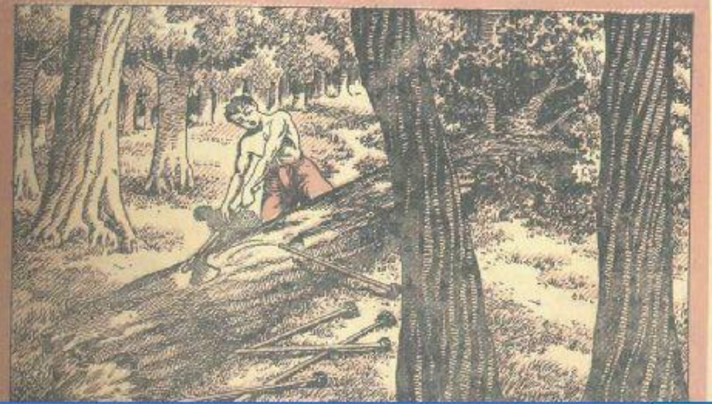
"चल, चल, तुला नाहीं मिळत. मोठी आली आहे मागणारी." तो म्हाणाला.

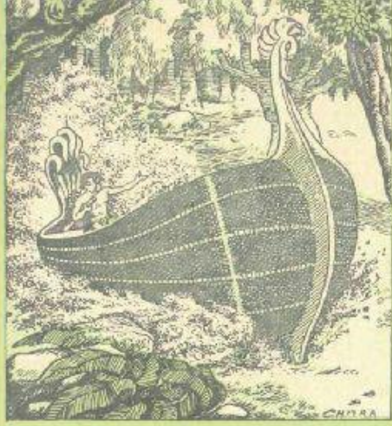
"बरं तें राहूं दे. तूं ह्या एवढ्या मोठ्या झाडाचें काय करणार आहेस." चिमणीनें विचारलें.

"करीन काय पाहिजे तें. तुला काय करावयाचें आहे ? मी रवी करणार आहे. काय म्हणणें आहे तुझें ?" तो शेतकरी म्हणाला.

तें ऐकतांच चिमणी. "रवी रवी" म्हणत भुर्रकन उडून गेली.

खाणें झाल्यावर थोडा वेळ विश्रांति घेऊन लाकूडतोड्या कामाला उठला. कुऱ्हाड हातांत घेऊन लाकडावर घाव घातला. त्यावरोवर जो लाकडाचा तुकडा उडाला तो रवी होऊन पडला. त्याला तें पाहून आश्चर्य वाटलें. ही काय गम्मत आहे म्हणून त्यानें आणखी एक लाकडाचें छकल उडविलें. तेंहि रवी होऊन पडलें. तो लाकूड तोडत

गेला आणि इकडे रव्यांचा ढीग वाढत गेला. त्याला नाव बनवावयाची होती, पण एक सुद्धां तुकडा मनासारखा निघत नव्हता. जो निघे तो रवी होऊन पडे. तो कंटाळला. शेवटीं संध्याकाळपर्यंत झाल्या तेवढ्या रव्या घेऊन घरीं गेला.

"काय झाली का नाव ?" भावांनीं विचारलें.

"जाऊं दे रे, कोण पडतो त्या भानगडींत." तो म्हणाला.

तिसऱ्या दिवशीं तिसरा मुलगा जंगलांत निघाला. शिदोरी बांधून घेतली. कुऱ्हाड खांद्यावर टाकली आणि पोहोंचला जाऊन रानांत. त्यांत एक मोठें जाडजूड झाड पाहून तें तोडूं लागला.

दुपारपर्यंत खोड तोडून खालीं पाडलें आणि तो न्याहारीसाठीं बसला. सांवलींत बसून गाठोडें सोडलें. त्याच वेळीं त्याला चिमणीचा आवाज ऐकूं आला. ती म्हणाली— "मला थोडी भाकर दे." "ह्यांत तुझासुद्धां वाटा आहे ये." असें म्हणत त्यानें खुशीनें चार तुकडे विखरून टाकले. चिमणीनें ते सर्व टिपले. मग पंख फडफडवीत त्या तोडलेल्या खोडावर बसून म्हणाली,—"होय, पण ह्या खोडाचें तूं काय करणार आहेस ?"

"जमिनीवर चालणारी नाव करणार आहे. पण ती कशी करावी हें लक्षांत येत नाहीं." तो म्हणाला.

"जमिनीवर चालणारी नाव" असें ओरडत चिमणी उडून गेली.

खाणें झाल्यावर विश्रांति घेऊन लाकूडतोड्या कामाला लागला. लाकडावर पहिला घाव घालतांच त्याचें एक छकल निघालें आणि नावेचा एक भाग होऊन पडलें. दुसरा घाव घातला, दुसरा भाग होऊन पडला. असें होतां होतां संध्याकाळ होईपर्यंत नाव तयार झाली. खरोखरच ही नाव चालेल का ? हें पाहाण्यासाठीं तो नावेंत बसला. वल्हें हातांत घेऊन "नाव चालली माझी पुढती !" म्हणून वल्हवूं लागला. तर झाडांच्या मधून वाट काढीत ती भराभर जाऊं लागली.

थोडें दूर गेल्यावर त्याला एक माणूस दिसला. तो हाडांचा ढिग समोर घेऊन बसला होता आणि तीं चघळत होता. "काय रे हाडें कां चघळतोस ?" नाववाल्यानें विचारलें.

"काय करूं रे ? किती खालें तरी पोटच भरत नाहीं. जवळचा सर्व पैसा खाण्यापिण्यांतच खर्च झाला." तो मनुष्य म्हणाला.

"तर मग चल माझ्याबरोबर मी राजवाड्यांत जात आहें. तेथें तुला वाटेल तेवढे खायला मिळेल." नाववाला म्हणाला. तो मनुष्य नावेंत बसला. नाव पुढें चालूं लागली.

थोडें दूर गेल्यावर दुसरा एक मनुष्य भेटला. तो कालव्याला तोंड लावून पाणी पीत होता. कालव्याचें पाणी कमी होत होतें.

"कोण रे बाबा तूं ? असें काय पाणी पीत आहेस ?" त्यानें विचारलें.

"तहानच भागत नाहीं त्याला काय करणार. शक्य होतें तोंपर्यंत दारू प्यालों.

आतां पाणी पिण्याची वेळ आली, पाणी पितों आहें." तो म्हणाला.

"चल माझ्याबरोबर राजवाड्यांत" म्हणून लाकूडतोड्यानें त्याला नावेंत घेतलें. पुढें गेल्यावर त्याला एक मनुष्य दिसला. तो मोठमोठ्या झाडांची भली मोठी मोळी बांधून खांद्यावर घेऊन चालला होता.

"हें रे काय हें? हें सारें जंगलच घेऊन कोठें चालला आहेस?" नाववाल्या लाकूडतोड्यानें विचारलें.

"कितीहि लाकडें तोडून आणलीं तरी माझ्या सावत्र आईला पुरतच नाहींत. मला फार राग आला माझ्या सावत्र आईचा. म्हणून आज मी हीं एवढीं लाकडें घेऊन जात आहें." तो म्हणाला.

"चल माझ्याबरोबर. तुला जरा सुद्धां मेहनत करावी लागणार नाहीं. मी राजाकडे जातो आहें." लाकूडतोड्या म्हणाला.

त्या माणसानें एक झाड काठीसारखें बरोबर घेतलें आणि नावेंत बसला. नाव पुढें चालं लागली. थोड्या वेळानें त्याला आणखी एक माणूस भेटला. तो आकाशाकडे तोंड करून जोरानें फुंकर घालीत होता. "हें काय?" त्याला नाववाल्यानें विचारलें.

"मालकाच्या शेतांत अजून धान्य तसेंच पडलें आहे आणि आकाश तर भरून आलें आहे. म्हणून ढगांना मी फुंकर घालीत आहें. जिवापाड कष्ट केले तरी मालकाचें काळीज कांहीं विरघळत नाहीं. एक दाणाहि जास्त उचलं देत नाहीं." तो म्हणाला.

"मग कशाला करतोस अशी नोकरी. चल माझ्याबरोबर राजाकडे. मी तिकडे जात आहें." असें म्हणून लाकूडतोड्यानें त्याला नावेंत घेतलें व पुढें निघाला.

लाकूडतोड्या आपल्या ह्या चार मित्रांना घेऊन राजाकडे गेला. म्हणाला—"मी जमिनीवर चालणारी नाव घेऊन आलों आहें. ती पहा तिथें आहे." राजानें ती नाव जमिनीवर आणि पाण्यांत चालवून पाहिली. त्याला पाहिजे होती तशीच अगदीं ती नाव होती. "वा! छान आहे. मला जशी पाहिजे होती तशीच आहे ती. ह्याची योग्य किंमत तुला देववितों. काळजी करूं नकोस." राजा म्हणाला.

"योग्य किंमत म्हणजे काय? आपण तर म्हणाला होतां आपली मुलगी आणि अर्धें राज्य देईन. तें द्या." लाकूडतोड्या म्हणाला.

राजाला तें आवडलें नाहीं. राजकुमारांना सोडून लाकूडतोड्याच्या गळ्यांत बांधणार

का मी आपली मुलगी ? असा विचार करून तो म्हणाला–"आम्हीं म्हटलें होतें खरें तसें, पण आतां तो बेत बदलला आहे. अजून सुद्धां माझ्या कोठारांत खूपसें जुनें धान्य पडलें आहे. तें संपल्यावर नवें धान्य आल्यावर मुलीचा विवाह् करण्याचें ठरविलें आहे."

"त्यांत काय ! मी करतों तें संपविण्याचें काम." त्यानें त्या खादाड माणसाला राजाच्या कोठारांत पाठविलें. क्षणार्धांत त्यानें तें रिकामें केलें.

"हं ! मागवा धान्य आणि करा लग्नाची तयारी. संपलें तुमचें जुनें धान्य." तो म्हणाला.

"धान्य संपविणें काय मोठेंसें ? जा रे, त्या पिपांतील दारू पिऊन टाक." राजा म्हणाला. नाववाल्यानें ताहानेल्याला आज्ञा दिली. तो ती सर्व संपवून हंसत आला. म्हणाला–"आज आत्मा शांत झाला."

राजाला त्या लाकूडतोड्याचा फार राग आला. त्यानें आपल्या सैन्याला बोलावून त्या सर्वांना हांकलून देण्यास सांगितलें. सैन्याला पाहून लाकूडतोड्यानें आपल्या जंगली मित्राला इशारा केला. बरोबर आणलेलें झाड लाठीसारखें फिरवीत त्यानें सैन्याला उधळून लावलें.

राजाचा राग मस्तकांत जाऊन पोहोंचला. त्यानें आपल्या घोडदलाला बोलावून त्या पांचांचें पारिपत्य करण्यास सांगितलें. ते येतांच फुंकर घालणाऱ्या मित्राला पुढें जाण्यास सांगितलें. त्यानें सर्व सैन्याचा समाचार घेतला. आपण सुद्धां ह्यांत उडून जाऊं कीं काय असें वाटून राजानें घाबरून आपल्या मुलीचें लग्न लाकूडतोड्याशीं लावून दिलें आणि म्हटल्याप्रमाणें अर्धें राज्य पण दिलें.

लाकूडतोड्यानें आपल्या मित्रांना मंत्र्यांच्या जागा देऊन आनंदानें राज्य केलें.

त्या महायंत्राजवळ उभें राहणें त्यांना अशक्य झालें. त्या पर्वतकायाच्या कोटाच्या खिशांत आणखीहि कांहीं वस्तू होत्या.

त्या म्हणजे एक चाकू, गाडीच्या चाका एवढ्या गोल सोन्याच्या मोहोरा, काळे गोळे. (त्या पिस्तुलांतील गोळ्या होत्या.)

रिपोर्ट ऐकल्या बरोबर राजा तेथें आला. त्यानें त्यांतील खेळेंडाचें मोठें यंत्र चालविण्यास सांगितलें.

तें यंत्र म्हणजे माझें पिस्तूल. मी हवेत पिस्तूल उडवून दाखविलें. पण त्याचा आवाज ऐकून राजा व सरदार सर्व दूर पळून गेले.

नंतर राजातेवरून सैनिक माझें पिस्तूल, घड्याळ व चाकू गाडींत घालून घेऊन गेले. हें सर्व काय चाललें आहे ह्याचा मला पत्ताच लागेना.

सुदैवानें माझा चष्मा माझ्या जवळच राहिला. तो त्यांच्या नजरेस पडला नाहीं. आतां मी तो लपवून ठेवला आहे.

एका राजदूतानें येऊन सांगितलें कीं राजानें बेल्या फाडून टाकण्यास सांगितलें आहे. पण त्यासाठीं कांहीं अटी आहेत.

माझ्या बेड्या निघणार म्हणून मला आनंद झाला. पण कोणाच्याहि राज्याचें नुकसान करण्याची माझी इच्छा नव्हती.

राजाज्ञेची अवज्ञा करण्याची माझी काय बिशाद! माझी इच्छा अनिच्छा कसली? मी गुपचुप शपथ घेऊन टाकी.

माझ्या हाताएवढ्या वृक्षांना पार करून मी ब्लेफुस्कूची राजधानी मिल्टेन्डो पाहण्यास निघालों.

मी येण्यापूर्वी सुमारें दोन तास अगोदर गांवांत घोषणा झाली असल्यामुळें सर्व गल्ल्या रस्ते अगदीं रिकामे होते. लोक दरवाज्यांतून, खिडक्यांतून फटीतून पाहात होते. मी पांच फूट रुंदीच्या राजपथावरून काळजीपूर्वक पावलें टाकीत राजवाड्याकडे चाललों होतों.

नगराच्या मध्यभागीं सुंदर राजोद्यान व राजवाडा होता. सभोंवार पांचपांच फूट उंचीचे संगमरवरी महाल फारच सुंदर दिसत होते. राजवाड्यांत चाळीस चौरस फुटांचें पटांगण होतें.

राजवाड्याच्या किल्ल्याचा तट दोन फूट उंच होता. तो मोडूंबिडूं नये म्हणून काळजीपूर्वक ओलांडून मी आंत गेलों.

वाड्यांतील पटांगणांत बसून मी भीतभीतच वाड्याच्या बंद दरवाज्यांच्या आणि खिडक्यांच्या फटींतून डोकावून पाहिलें.

आंत राजसभेमध्यें कितीतरी चकचकीत आसनें होतीं. सिंहासन फार सुंदर होतें. दरबार भरला होता. राजाराणी सिंहासनावर बसले होते.

मंत्री खिडकीजवळ येऊन म्हणाला कीं लिलीपुटचे शत्रू ब्लेफुस्कू यांच्या आक्रमणाला तोंड देण्यास जा.

लिलीपुटच्या समुद्रकिनाऱ्यावरून ब्लेफुस्कूचा तट दिसत होता. त्यांचीं जहाजें, व नावा लाकडाच्या तुकड्यांप्रमाणें दिसत होती.

दोन्हीं राज्यांतील समुद्र अगदीं उथळ होता. म्हणून मी तो अर्ध्या तासांतच सहज आणि पायींच पार केला.

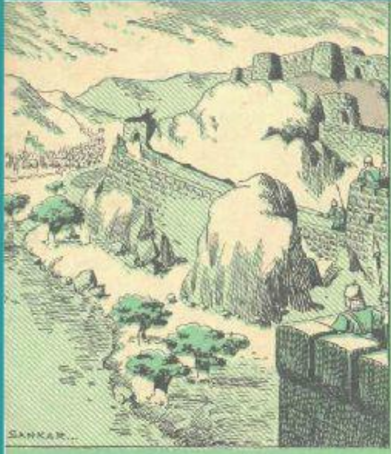
लपत छपत वांकून शत्रूची नजर चुकवीत पुढें जाऊन मी बंदरापर्यंत येऊन पोहोंचलों.

अगदी जवळ जाऊन मी उठलों आणि एकदम ओरडलों. माझें ओरडणें त्यांना विजेच्या कडकडाटाप्रमाणें वाटलें. माझें अवाढव्य शरीर पाहून ते लोक घाबरले. सर्वत्र गोंधळ उडून गेला. नौदलांतील सैनिकांनीं भराभर पाण्यांत उड्या टाकल्या व जीव वांचविण्यासाठीं चोहोंबाजूस विखुरले गेले.

युद्धांत पराजय

निश्चयी विक्रमार्क शव आणण्यासाठीं पुन्हां वडाच्या झाडाकडे गेला. शव खांद्यावर घेतलें, आणि स्मशानाकडे चालूं लागला. चार पावलें जातो तोंच शवांतील वेताळ बोलूं लागला. म्हणाला—“राजा, मनुष्य कोणासाठीं काय करील कांहीं सांगवत नाहीं. एखाद्यासाठीं तो व्यर्थ आपलें सुख, वैभव सुद्धां सोडून देतो. आतां तुझेंच पाहा ना! तुझ्या ह्या अनाठाई कष्टावरून मला मुकुन्दाची गोष्ट आठवते. खरें पाहतां युद्ध जिंकण्याची त्याच्यांत क्षमता होती. तरी सुद्धां त्याचा पराभव झाला आणि अपयशाचें खापर त्याच्या डोक्यावर फोडलें गेलें. ऐक सांगतों. तुला सारी गोष्ट.” असें म्हणून त्यानें गोष्ट सांगण्यास सुरवात केली. “महानंद कोशल देशाचा एक प्रजावत्सल

राजा होता. त्याचे सरदार श्रद्धेनें त्याची मदत करीत असत. पण कोणाचें चांगलें देवालाहि पाहावत नाहीं. त्याच्या सरदारांत रुद्रगिरीचा रुद्रवर्मा एक सरदार होता. त्याला राजाच्या छत्रछायेंत राहणें आवडलें नाहीं.

वास्तविक महानंद शांतिप्रिय राजा होता. परंतु रुद्रवर्माचें बंड त्याला मुळींच आवडलें नाहीं. त्याला चांगलें प्रायश्चित्त द्यावें, म्हणून थोडेंसें सैन्य घेऊन कांहीं सरदारांबरोबर त्यानें रुद्रगिरीला वेढा दिला.

रुद्रगिरीचा किल्ला बळकट होता. रुद्रवर्माच्या जवळ पराक्रमी वीर होते. त्यामुळें महानंदाच्या सैन्याचे कित्येक हल्ले त्यानें परतवले. महानंदाचें सैन्य सुद्धां कांहीं कमी निपुण नव्हतें. म्हणून कित्येक दिवस युद्ध चालू राहिलें. महानंदानें वेढा कायम ठेवला.

दोन्हीं बाजूचे शिपाई कंटाळले. महानंदाला वाटलें कीं झालें तेवढें पुरें, झालें. वेढा उठवून परत जावें. परंतु तसें परतण्यांत त्याला अपमान वाटत होता. रुद्रवर्माचा सुद्धां कोंडमारा होत होता. त्याला वाटलें मुकाट्यानें राजाला शरण जावें. पण युद्धावांचून हार मानणें त्याला रुचेना.

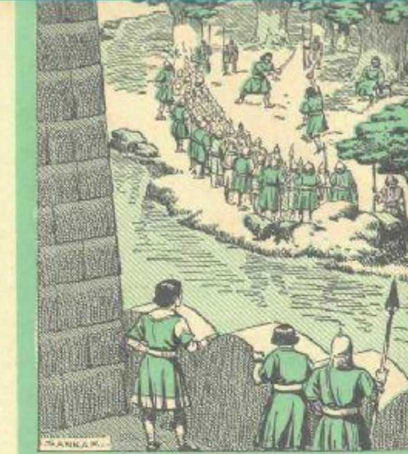
महानंदाच्या सैन्यांत मुकुंद नांवाचा त्याचा फार पराक्रमी वीर भाचा होता. तो तरुण होता. आपलें युद्ध कौशल दाखविण्याची त्याला फार खुमखुमी होती.

मुकुंदाला व्यर्थ दिवस घालविणें फार कठिण झालें. त्याचें रक्त सळसळत होतें. म्हणून तो रोज जवळच्या जगलांत शिकारीला जात असे. कधीं कधीं आपल्या मित्रांना एकत्र जमवून खेळ खेळत असे. प्रतिस्पर्धा ठेवत असे, आणि तींत स्वतःसुद्धां भाग घेऊन सर्वांना हारवून टाकीत असे.

रुद्रवर्माच्या धाकट्या भावाचा एक मुलगा मुकुंदासारखाच होता. त्याचें नांव मित्रवर्मा. तो पाहात असे कीं मुकुंद आपल्या मित्रांना जमवून चढाओढीचे खेळ खेळत असतो. एकदां त्याला वाटलें आपण सुद्धां जावें खेळायला. पण जाणार कसा? म्हणून त्यानें युक्ति केली. कपडे बदलून सर्वांचा डोळा चुकवून तो हळूच किल्ल्याबाहेर निसटला. सरळ खेळाच्या ठिकाणीं गेला. त्याला कोणी ओळखलें नाहीं. तो शत्रुपक्षाचा असेल असें कोणासहि वाटलें नाहीं.

मुकुंदानें त्याला खेळांत घेतलें. पाहिजे असलेलीं शस्त्रास्त्रें आणि घोडा त्याला दिला. त्यानें सर्व खेळांत आपलें नैपुण्य दाखविलें. आजपर्यंत इतका हुशार कोणीहि खेळाडू तेथें आढळला नव्हता. त्याची हुशारी पाहून त्या सर्वांच्या मनांत एक संशय उत्पन्न झाला. हा आपल्या सैन्यांतला असता तर आत्तांपर्यंत आपल्या नजरेस आला असता. म्हणून हा कोणी तरी बाहेरचा–शत्रूपक्षाचा असण्याचा सुद्धां संभव आहे. त्यांनीं त्याला विचारलें. म्हणाले–"तूं कांहीं आमच्यांतील दिसत नाहींस."

मित्रवर्मानें कांहींच उत्तर दिलें नाहीं. त्यामुळें लोकांचा संशय अधिक वाढला. त्याला धरण्यासाठीं लोक त्याच्यावर धांवून

गेले. तर तो घोड्यावर होता तसाच किल्ल्याकडे वळला आणि घोडा भरधांव फेंकला. ह्या कारणानें तो शत्रूकडील माणूसच आहे याविषयीं सर्वांची खात्री झाली.

मित्रवर्माला पळून जातांना पाहून मुकुंदाला राग आला. "पळून जातो आहे काय? पकडा त्याला. सोडूं नका." असें म्हणून तो आपल्या घोड्यावर बसून त्याच्या पाठीमागें धांवला. त्याचा घोडा उत्तम जातीचा होता, व तोहि तरबेज होता. त्यामुळें त्यानें थोड्याच वेळांत त्याला गांठलें. तोंपर्यंत मित्रवर्मा किल्ल्याच्या दाराशीं पोहोंचला होता. त्याच्या

मागोमाग जाऊन मुकुंद त्याला तलवारीनें मारणार तोंच किल्ल्यावरून किंचाळी आली. एका स्त्रीचा आवाज होता तो. ती ओरडून म्हणाली—"माझ्या भावाला मारूं नका."

मुकुंदाचा हात एकदम खालीं आला. घोड्याचा वेग कमी झाला. त्यानें वर पाहिलें तर एक तरुणी काकुळतीनें त्याच्याकडे पाहात असलेली त्याला दिसली. तिच्या सुंदर चेहेऱ्यावर भयाची छटा पसरली होती. संधी साधून मित्रवर्मा किल्ल्याच्या दारांतून आंत शिरून कोठें दिसत नाहींसा झाला. मुकुंदानें घोडा फिरविला व कांहीं तरी विचार करीत खिन्न मनानें आपल्या छावणीकडे निघाला. त्या प्रतापी पण शत्रूकडील युवकाच्या बहिणीची त्याला वारंवार आठवण होत होती. त्यामुळें त्या युवकावरील त्याचा राग हळू हळू शांत झाला. शेवटीं त्याला तो शत्रु मित्रवत् वाटूं लागला.

मित्रवर्मा मुकुंदाच्या पराक्रमावर व युद्ध कौशल्यावर मुग्ध होता. त्यानें त्याच्या पराक्रमाचें कौतुक केलें. "तो आपला शत्रु असल्या कारणानें मारण्यासाठीं धांवला. पण तोच जर आपला मित्र असता तर किती बरें झालें असतें." त्याच्या मनांत आलें.

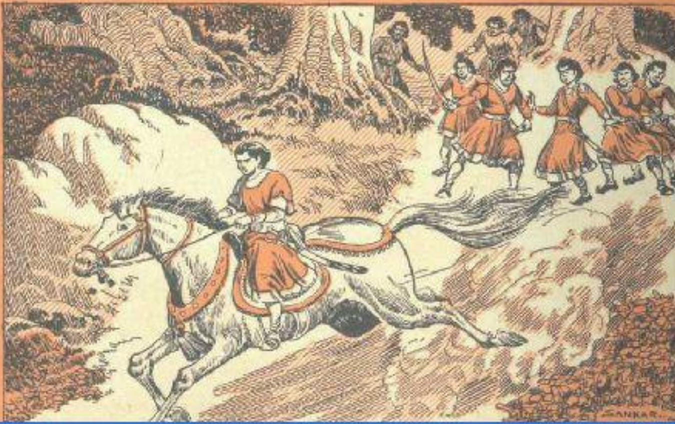
तेव्हां पासून तो आपल्या चुलत्याला सांगूं लागला कीं आपण संधिपत्र पाठवावें. म्हणाला—"काका, मला वाटतें, खरें पाहिलें तर ह्या युद्धांत आपलीच चूक आहे. विनाकारण आपण त्याच्या विरूद्ध बंड केलें. म्हणून आपल्याकडूनच प्रथम नमतें घेतलें गेलें पाहिजे."

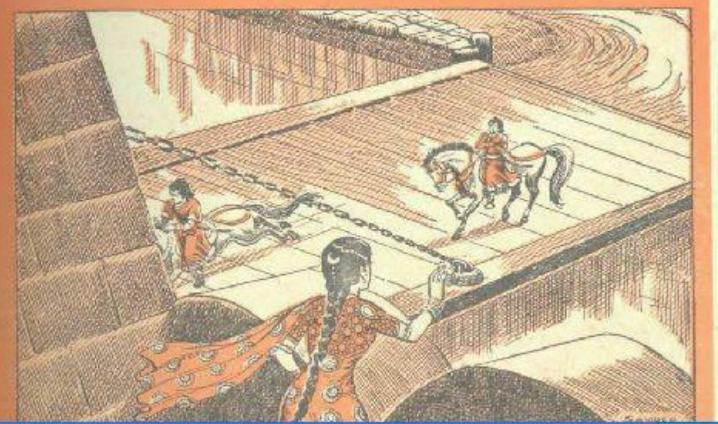
"ठीक आहे. मग तूंच हें काम कर. जर ते मुकाट्यानें वेढा काढून निघून गेले तर मी पूर्वीप्रमाणेंच त्याच्या आधीन होऊन राहीन. पण कांहीं कमीपणाची अट ठेवली तर मात्र मला तें पटणार नाहीं. मी कांहीं पराभूत झालों नाहीं." रुद्रवर्मा म्हणाला.

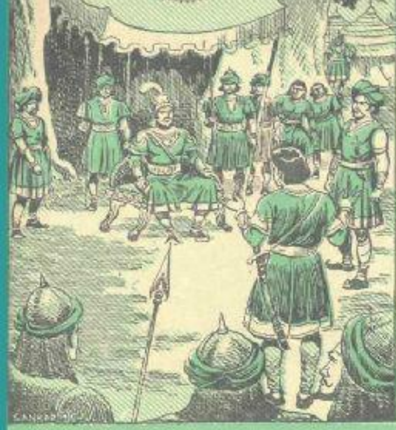
मित्रवर्मानें आपल्या चुलत्याचा निरोप महानंदाला कळविला. महानंदाला जय पदरीं पडल्याशिवाय जाणें पटलें नाहीं.

"रुद्रवर्मा विद्रोही आहे. त्या अपराधाचें त्याला योग्य प्रायश्चित मिळालेंच पाहिजे, त्यानें पराजय स्वीकार करून मला शरण आलें पाहिजे. तेव्हां मी जाईन." महानंदानें उलट निरोप पाठविला.

"महाराज, क्षमा असावी. आमचे राजे साहेब ही अट मानण्यास तयार होणार

नाहींत. माझ्या प्रयत्नाला यश आलें नाहीं त्याबद्दल मला वाईट वाटतें.

तो बाहेर पडतांच मुकुंद त्याला भेटला. अगदीं कडकडून भेटला, जसे दोन मित्र भेटावेत तसे. मुकुंद मित्रवर्माला जरा पुढें-पर्यंत पोहोंचविण्यासहि गेला.

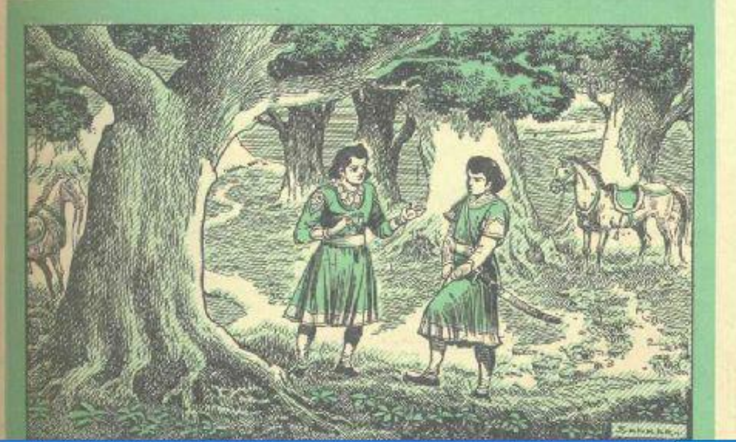
"आपल्या दोघां राजांच्या मनांत भेद असला तरी आपली मैत्री कायमच राहील. तुझ्यासारखा पराक्रमी योद्धा माझा मित्र आहे ह्यांतच मला अभिमान वाटतो." मित्र-वर्मा म्हणाला. "मलाहि ह्या मैत्रीचा अभि-मान आहे. मित्र असावा तर असाच आणि बरोबरच आहे. सारख्या गुणवाल्यांची मैत्री फार काळ टिकते." थोडा विचार करून मुकुंद पुन्हां म्हणाला—"मित्रा, कांहीं तरी करून हें युद्ध थांबविलेंच पाहिजे. मला वाटतें तूं आपल्या राजाच्या वतीनें आणि मी आमच्या राजाच्या वतीनें परस्परांशीं द्वंद्व-युद्ध खेळूं आणि त्यांत जो जिंकेल त्याचा पक्ष विजयी झाला असें समजूं. आपण दोघे मित्र असल्याकारणानें दुष्टबुद्धीनें कांहीं आपण युद्ध करणार नाहीं. असें केल्यानें युद्ध थांबेल आणि प्राणहानि सुद्धां होणार नाहीं. काय वाटतें तुला ?"

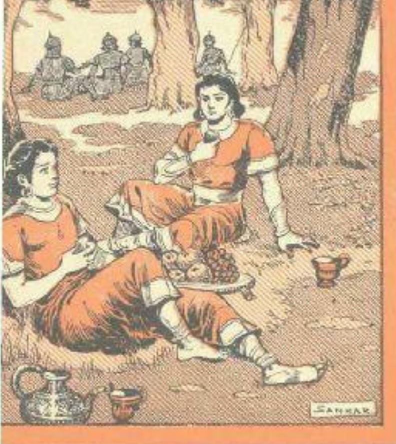
"ठीक आहे. तसाहि प्रयत्न करून पाहूं या. तू तुझ्या राजाला सांग. मी माझ्या राजाला समजावतों." असा निर्णय घेऊन दोघे आपाआपल्या वाटेला लागले.

दोन्हीं पक्षांतर्फे द्वंद्व युद्ध करायचें ठरलें. महानंद राजानें द्वंद्व-युद्धाची. उत्तम तयारी ठेवण्याचें काम घेतलें. द्वंद्वाच्या प्रारंभीं पुन्हां अटी उच्चारल्या गेल्या. महानंद राजा रुद्रवर्म्याला म्हणाला—"जर ह्या द्वंद्वांत आमचा प्रतिनिधि मुकुंद हारला तर आम्ही वेढा उठवून परत जाऊं. एवढेंच नव्हें तर तुला स्वतंत्र राजा म्हणून मान्य करूं आणि जर तुमचा प्रतिनिधि मित्रवर्मा हारला तर मात्र तुला किल्ला सोडून जावें लागेल. मित्रवर्मावर पूर्ण भरंवसा असल्या कारणानें रुद्रवर्मानें त्या अटीला होकार दिला.

रुद्रगिरीच्या किल्ल्याच्या जवळून एक नदी वाहात होती. ह्या नदीच्या आणि किल्ल्याच्या मधल्या मैदानांत द्वंद्व-युद्धाची जागा तयार करण्यांत आली. महाराज महानंदाचे लोक नदीच्या किनाऱ्यावर जमून बसले व रुद्रवर्माचे लोक किल्ल्याच्या तटावर चढून बसले. सकाळीं सूर्योदयाला युद्धाला आरंभ झाला. दुपारी सूर्य डोक्यावर येईपर्यंत दोघांची बाजू सारखीच राहिली. त्यामुळें कोणाची सरशी होते ह्याची कल्पना कोणा-लाच येईना. सर्वजण मात्र डोळ्यांत तेल घालून पाहात बसले होते.

"मित्रा ! उन्हें फार वाढलीं, नाहीं ? चल आपण थोडी विश्रांति घेऊं." मुकुंद म्हणाला. "होय बोवा. मी फार दमलों आहें. शाबास आहे हं तुझी. तुझ्याशीं द्वंद्व करणें कांहीं सोपें नाहीं." मित्रवर्मा कौतुकानें म्हणाला व दोघेहि एकमेकांच्या खांद्यावर हात ठेवून विश्रांतीसाठीं झाडाखालीं बसले. दोघांच्यासाठीं जेवण आलें. दोघे बसून गप्पा

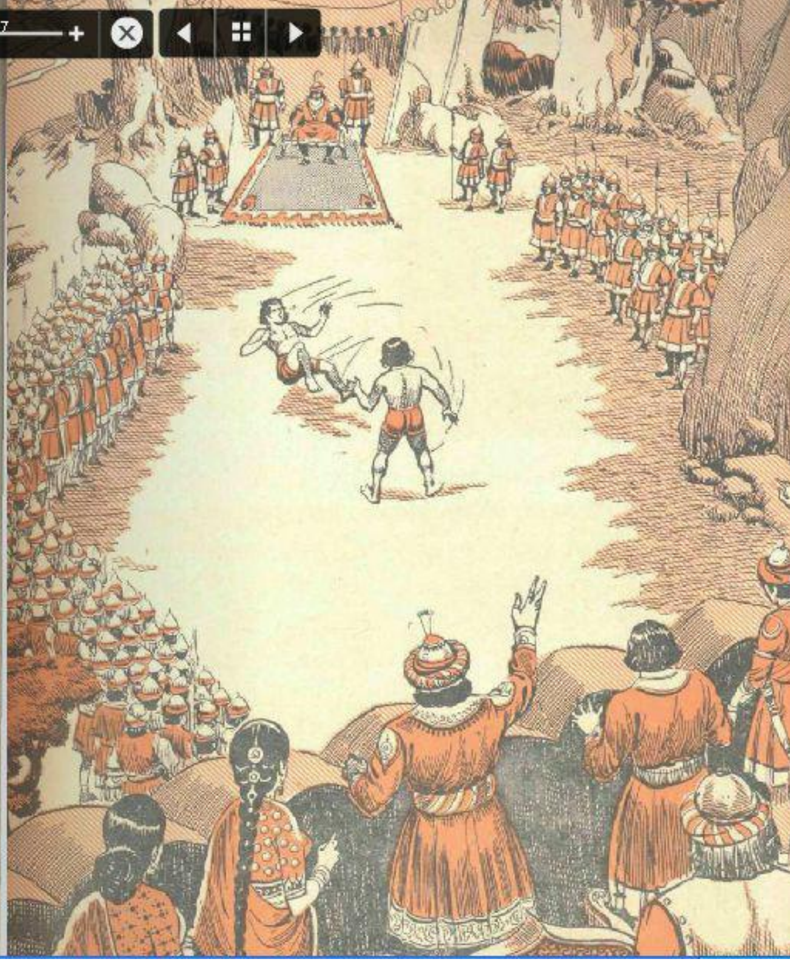
मारीत जेवले. नंतर थोडावेळ गवतावर आडवे झाले. उन्हें थोडीं उतरल्यावर पुन्हां दोघे युद्धाला उठले. लढतां लढतां मित्रवर्माची तलवार तुटून खालीं पडली. किल्ल्यावरील लोकांतून नैराश्याचें प्रलाप आले आणि नदी-कडील लोकांतून आनंद गर्जना उसळल्या. परंतु मुकुंदानें आपली तलवार फेंकून दिली. म्हणाला—"युद्ध समानतेंत व्हावें. निःश-स्त्राच्यावर शस्त्र उगारणें अन्याय आहे." असें सांगून तो कुस्तीला सिद्ध झाला.

मित्रवर्माला मुकुंदाच्या मोठ्या मनाचें कौतुक वाटलें. संध्याकाळपर्यंत कुस्ती चालू होती. कोणीहि हारण्याचें लक्षण दिसेना. दोन्ही बाजूचे लोक मोठ्या उत्सुकतेनें कुस्ती पाहात होते. ते जणूं एकाद्या तारेवर चालत असल्यासारखे दिसत होते. कोठें क्षोक जातो त्यांचे त्यांनाच समजत नव्हतें. सूर्यास्ताची वेळ आली. आतां कुस्ती पुरे म्हणून सांगावें असें महानंदाच्या मनांत येऊं लागलें. इतक्यांत मुकुंद चीत झालेला दिसला. तो खालीं पडला असून मित्रवर्मा त्याच्या छातीवर बसला होता. महानंद राजाच्या तोंडचें पाणी पळालें. तो उठून शिबिराकडे निघून गेला. किल्ल्यांतील लोक आनंदानें मित्रवर्माला खांद्यावर घेऊन किल्ल्यांत निघून गेले.

महानंदानें आपलें वचन पूर्ण केलें. त्यानें रुद्रवर्माला स्वतंत्र राजा मानून आपला वेढा उठविला व आपल्या गांवीं निघून गेला.

मुकुंदाची आणि मित्रवर्माची दोस्ती दिवसेदिवस वाढत होती. त्यांतच मित्रवर्मानें आपल्या बहिणीचें मुकुंदाशीं लग्न लावून दिलें. म्हणजे दुधांत साखरच पडली.

इतकी गोष्ट सांगितल्यावर वेताळ थांबला आणि राजाला म्हणाला—"मुकुंदानें आपण हारलों असें कां भासविलें? त्याला मित्रवर्म्याच्या बहिणीशीं लग्न करावयाचें होतें म्हणून?

का आपण तिच्या भावाचा पराक्रम साबीत केला कीं ती आपल्यावर अधिक प्रेम करील म्हणून? कां मित्रवर्माला खुश करण्यासाठीं त्यानें हार मानली? काय कारण असेल? माहीत असून सुद्धां जर तूं उत्तर दिलें नाहींस तर परिणाम तुला माहीतच आहे;"

विक्रमार्क म्हणाला—"हीं सारी कांहीं खरीं कारणें नव्हेत. मित्रवर्माचें मन मुकुंदाच्या मना इतकेंच साफ होतें. त्यामुळें मुकुंद जिंकला असता तरी दोघांची मैत्री कायमच राहिली असती आणि मित्रवर्माच्या बहिणीशीं लग्न होण्याची गोष्ट दैवानेंच सांगितल्याप्रमाणें होती. त्याचें मुख्य कारण म्हणजे त्यांच्या द्वंद्वाच्या अटी. जर मुकुंद जिंकला असता तर रुद्रवर्माला राज्यांतून बाहेर निघून जाण्याची पाळी येणार होती. ह्या दोघांचें द्वंद्व-युद्ध करण्याचें कारण म्हणजे युद्ध टळून शांतता व्हावी, एवढेंच होतें. त्यांत रुद्रवर्माला राज्यांतून घालविण्याचा हेतू नव्हता. खरें म्हणजे राजा महानंद रुद्रवर्माच्या सामर्थ्या पुढें हात टेकून परत जाण्यास निघाला होता. मग रुद्रवर्मासारख्या पराक्रमी माणसाची किंमत इतकी कमी करावी, हें मुकुंदाला आवडलें नाहीं. म्हणून त्याला स्वतंत्र करण्यांतच न्याय आहे असें समजून त्यानें आपला पराजय मानला. नाहींतर जेव्हां मित्रवर्माची तलवार तुटली तेव्हांच त्यानें विजय घोषणा केली असती. त्याला आपल्या विजयाचा विश्वास होता. पण त्याला ह्या वेळीं विजय नको होता, म्हणूनच त्यानें आपला पराजय भासविला."

अशा तऱ्हेनें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ शवाला घेऊन अदृश्य झाला व झाडाला लटकूं लागला. (कल्पित)

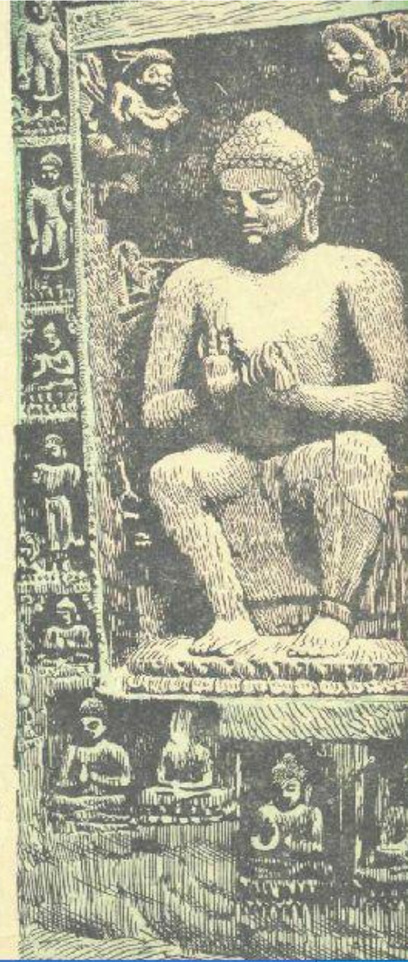

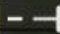
अजिंठ्याची लेणीं

आपल्या देशांतील चित्रकलेचें प्रतीक अजिंठ्याच्या लेण्यांत स्पष्ट दिसून येतें.

विंध्य पर्वताच्या प्रवेशद्वाराप्रमाणें असलेल्या एका २५० फूट उंचीच्या टेकडींत इ. सनाच्या पहिल्या शतकांत बौद्धांनीं आपल्या राहण्यासाठीं तेथें गुहा खोदल्या. त्याचप्रमाणें जैनांनींहि गुहा बनविल्या. ह्या गुहांत मूर्ती खोदल्या आणि भिंतीवर संपूर्ण बुद्ध शरीर कोरून काढलें आहे. असें म्हणतात कीं ह्या गुहा खोदण्याचें काम व चित्रकारीचें काम सात, आठ शताब्दीपर्यंत सतकांळ होतें. तेथें दिसण्यास येणारी चित्रकला व शिल्पकारी अखिल भारतांत दुसऱ्या कोठेंहि पहावयास मिळत नाहीं. अजिंठ्याच्या लेण्यांत २५ विहार व ५ चैत्यें (बौद्ध मंदिरें) आहेत. येथील चित्रकारी व शिल्पकला पाहाण्यासाठीं सर्व जगाच्या कानाकोपऱ्यांतून लोक येत असतात.

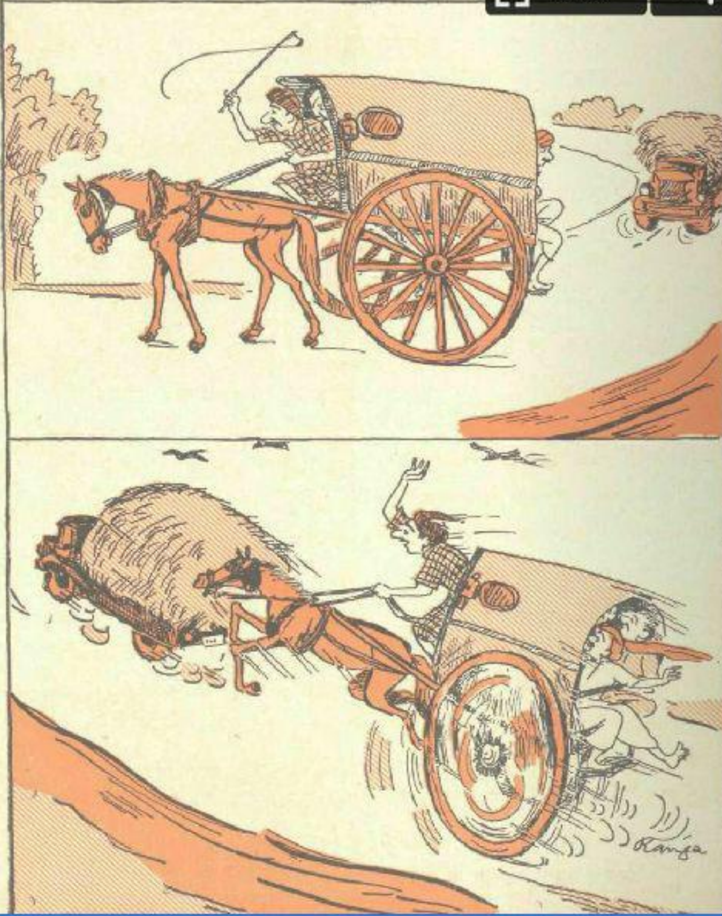
पण आश्चर्य असें कीं ही शिल्पकारी व चित्रकारी बौद्धधर्माच्याबरोबरच लयाला गेली इ. स. १८१९ मध्यें कांहीं युरोपीयन सैनिकांनीं ह्याचा शोध लावला आणि ही अज्ञात कृति पुन्हां जगाच्या समोर आली.

किल्ला चाकण

[सौ. जयश्री नारायण पाटणकर, पुणें]

पुणें-नाशिक रोडवर पुण्यापासून १८ मैलांवर असलेलें चाकण हें गांव सुमारें ३०० वर्षांपूर्वी एक महत्वाचें ठाणें होतें. चाकण येथें छत्रपती शिवाजी महाराजांचा एक भुईकोट किल्ला होता. शाहिस्तेखान ज्यावेळीं पुण्यावर चाल करून येण्यास निघाला त्यावेळीं चाकणचा किल्लेदार फिरंगोजी नरसाळा हा होता. शाहिस्तेखानानें फिरंगोजीस बिनशर्त शरण येण्याकरितां निरोप पाठविला. पण बिनशर्त शरण जायला तो काय कच्च्या गुरुचा चेला होता? शाहिस्तेखानाच्या मोठ्या फौजेपुढें व अजस्र तोफांपुढें किल्ला लढविणें कांहीं सोपी गोष्ट नव्हती. तरी सुद्धां जिवास जीव देणाऱ्या मूठभर, पोलादी मनगटाच्या मावळ्यांच्या जोरावर त्यानें टक्कर देण्याचा निर्धार केला. अनेक दिवस खानानें किल्ल्याला वेढा दिला. परंतु फिरंगोजी शरण येण्याचें चिन्ह दिसेना. शेवटीं तटावर खानाच्या तोफा आग ओकूं लागल्या. तटाला खिंडार पडलें तरी सुद्धां फिरंगोजीनें किल्ला लढविण्याची शर्थ केली व लढतां लढतां शत्रुच्या अनेक सैनिकांना कंठस्नान घातलें.

अखेर खानानें किल्ला जिंकला पण फिरंगोजीच्या पराक्रमानें मात्र तो दिपून गेला. शिवाजीच्या शूर, स्वामिभक्त सरदारांच्या पराक्रमाची चुणूक त्याला पहावयास मिळाली. धन्य ते मराठे आणि धन्य तो फिरंगोजी! आजहि त्या ठिकाणीं किल्ल्याचें कांहीं तट तेव्हांपासून तसेच उभे आहेत आणि तिथें जाणाऱ्या प्रत्येक माणसाला फिरंगोजीचा तो पराक्रम ओरडून सांगत आहेत.

आजहि चाकणला व्यापारी लोकांची वर्दळ आहे. परंतु ती फिरंगोजीच्या स्मृतीला आदरांजळी वाहण्याकरतां नव्हे तर तेथील कांदे व बटाटे खरीदण्याकरतां. चाकणचा आठवड्याचा बाजार साऱ्या महाराष्ट्रभर प्रसिद्ध आहे.

असें हें एक पुण्याच्या परिसरांत असलेलें ऐतिहासिक महत्वाचें ठिकाण आहे.